

**Kenniskring NT1:
Achtergronden van
cursisten**

Datum	28 05 09
Versie	1
Opdrachtgever	OCW / Aanvalsplan Laaggeletterdheid
Opdrachtnemer	CINOP
Contactpersoon	Piet Litjens / Elle Langens
Auteurs	Ria van Adrichem, Jos Helmus-Janssen, Anne van Eeden, Dieneke Oranje, Hanneke van Vilsteren, Sonja Engelenberg
Projectnummer	11777.15
Unit	Onderwijsinnovatie
Team	Aanvalsplan Laaggeletterdheid

CINOP
Postbus 1585
5200 BP 's-Hertogenbosch
Tel: 073-6800800
Fax: 073-6123425
www.cinop.nl

© CINOP 2008

Niets uit deze uitgave mag worden vermenigvuldigd of openbaar gemaakt door middel van druk, fotokopie, op welke andere wijze dan ook, zonder vooraf schriftelijke toestemming van de uitgever.

Inhoudsopgave

Vooraf 5

Achtergrond	6
1 Aspecten van laaggeletterdheid.....	8
1.1 Maatschappelijk isolement.....	8
1.2 Sociaaleconomische positie	8
1.3 Immigratie	9
1.4 Leeftijd	9
1.5 Beperkingen	9
2 Subgroepen	10
2.1 Jongeren.....	11
2.2 Ouders van jonge/schoolgaande kinderen	13
2.3 Ouderen.....	15
2.4 Mensen met een andere thuistaal	15
2.5 Werkenden in regulier werk.....	17
2.6 Werknemers in beschermde werkvormen.....	20
2.7 Werkzoekenden.....	24
3 Oorzaken van laaggeletterdheid.....	29
3.1 Zelden één specifieke oorzaak	29
3.2 Thuissituatie en sociale omgeving.....	30
3.3 Het onderwijs.....	30
3.4 Individuele factoren	30
4 Gevolgen van laaggeletterdheid	31
4.1 Geen vat op het leven	31
4.2 Gevolgen voor de laaggeletterde zelf.....	31
4.3 Gevolgen voor de samenleving.....	31
5 Drempels bij het bereiken van de doelgroep	33
5.1 Schaamte.....	33
5.2 Negatieve schoolervaringen.....	33
5.3 Faalangst en gebrek aan vertrouwen in het eigen leervermogen	33
5.4 Acceptatie van geringe taal- en rekenvaardigheid.....	33
5.5 Vermijding en compensatie	34
5.6 Zich van geen probleem bewust.....	34
5.7 Laaggeletterdheid als ondergeschikt probleem.....	34
5.8 Ontkennen laaggeletterdheid	34
5.9 Mentaal vergroeid met laaggeletterdheid	34
5.10 Tijd en gelegenheid	34

6 Factoren die het leren beïnvloeden.....	35
6.1 De organisatie van het onderwijs.....	35
6.2 De cursist in de groep.....	36
7 Leervermogen	38
7.1 Drie niveaus	38
7.2 De ongeletterde.....	40
7.3 Laaggeletterden niveau 1/2	41
7.4 Volwassenen die rond KSE-niveau 2 of iets hoger functioneren	41
7.5 Toetsbaarheid	42
8 Leervragen	43
8.1 Motivatie	43
8.2 Perspectief	43
8.3 Tussenstappen	44
9 Betekenis voor de begeleiding	45
10 Aanbod	46
Bijlagen 47	
Bijlage 1 Overzicht van lees-, schrijf- en rekentaken van een thuiszorghulp.	47
Bijlage 2 Niveauaanduidingen NT1	48

Vooraf

In het kader van het project Aanvalsplan Laaggeletterdheid is in 2007 gestart met vorming van een Kenniskring NT1. Het centrale doel van deze kenniskring is om kennis, ervaring, educatieve producten en instrumenten op het gebied van NT1-onderwijs aan volwassenen te bundelen. Er is een klankbordgroep samengesteld en er zijn werkgroepen gestart.

Werkgroep 3a heeft zich gericht op de achtergronden van cursisten. Deze werkgroep bestond uit de volgende auteurs: Ria van Adrichem, Jos Helmus-Janssen, Anne van Eeden, Dieneke Oranje, Hanneke van Vilsteren en Sonja Engelenberg.

De inhoudelijke coördinatie lag bij Kiki van Etten en Itie van den Berg; de werkzaamheden van deze werkgroep zijn gemodereerd door Sanne Cocx.

Dit is de eerste versie van de uitwerkingen van werkgroep 3a. We bieden dit digitale instrument aan op de website www.basisvaardigheden.nl. We hopen dat dit instrument opleidingsmanagers, docenten en nascholingsinstituten helpt bij het vaststellen van scholingsbehoeften en het bepalen van (na)scholingsaanbod.

We nodigen u uit deze versie te voorzien van aanvullingen en uitbreidingen ter verbetering van de beschikbare tekst. Het is onze intentie om jaarlijks op basis van aangereikte verbeteringssuggesties dit instrument te reviseren. Uw aanvullingen en opmerkingen kunt u richten aan Piet Litjens (plitjens@cinop.nl) of Elle Langens (elangens@cinop.nl) onder vermelding van 'kknt1 (3a) achtergronden'.

Piet Litjens

Projectleider Kenniskring NT1

CINOP – 's-Hertogenbosch

28 05 09

Achtergrond

In het kader van het project Aanvalsplan Laaggeletterdheid is in 2007 gestart met de vorming van een Kenniskring NT1. Het centrale doel van deze kenniskring is om kennis, ervaring, educatieve producten en instrumenten op het gebied van NT1-onderwijs aan volwassenen te bundelen.

Aanvalsplan laaggeletterdheid

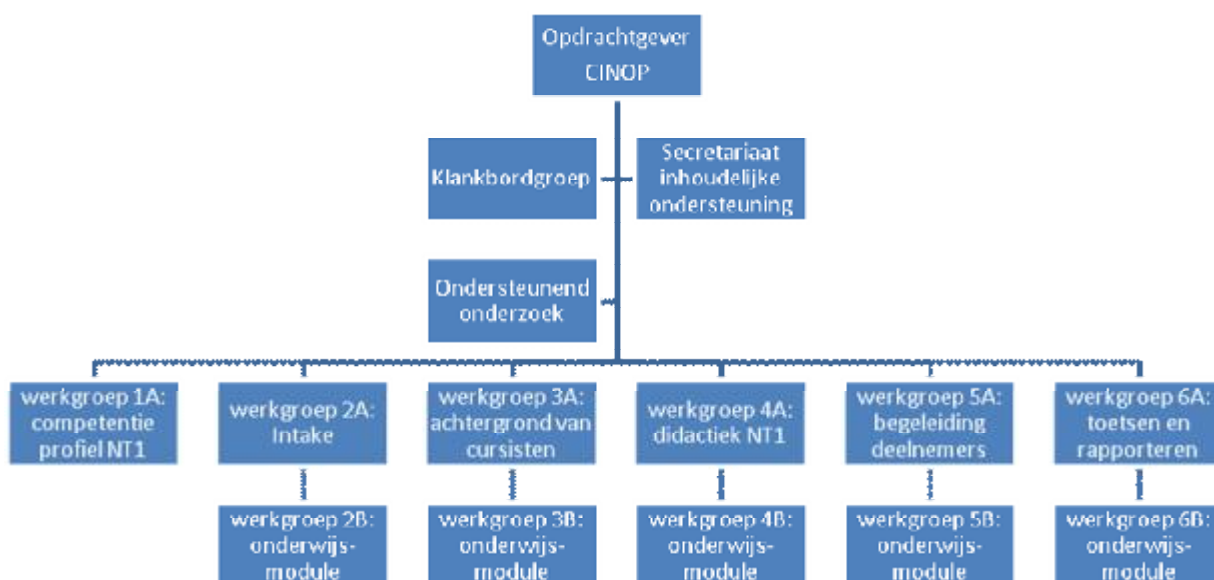
Anderhalf miljoen Nederlanders hebben moeite met lezen en schrijven. Een aantal van hen is daardoor onvoldoende toegerust voor de eisen van de moderne kenniseconomie. Bovendien kan laaggeletterdheid een bron zijn van sociale, politieke en culturele uitsluiting. In 2005 is door de drie bewindslieden van het Ministerie van OCW een plan ter bestrijding van laaggeletterdheid opgesteld: Van A tot Z betrokken, Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006 - 2010. Dit plan heeft als doelstelling enerzijds het voorkomen van laaggeletterdheid en anderzijds het terugdringen van laaggeletterdheid. Het plan is aan de Tweede Kamer aangeboden en na goedkeuring is begin 2006 de opdracht voor de uitvoering gelegd bij CINOP, Stichting Lezen & Schrijven en Expertisecentrum ETV.nl. Het Aanvalsplan Laaggeletterdheid 2006-2010 zet in op enerzijds het voorkomen en anderzijds het verminderen van laaggeletterdheid. Het voorkomen is er in de eerste plaats op gericht om te bevorderen dat (v)mbo-scholen een actief taalbeleid voeren, zodat lees- en schrijfvaardigheid daar hoog op de agenda komen te staan. Daarnaast gaat het vooral ook om versterking van de competenties die de docenten nodig hebben om adequaat om te kunnen gaan met onderwijsdeelnemers met een gebrekkige taalvaardigheid en om een adequate ondersteuning te kunnen bieden wat betreft de taalontwikkeling van deelnemers.

Kenniskring NT1: werkgroepen en klankbordgroep

De Kenniskring NT1 is één van de deelprojecten van het Aanvalsplan, waarin de nadruk ligt op het verminderen van laaggeletterdheid (zie ook Alfanieuws - nummer 3 – september 2008 – p 21 en 22). Het centrale doel van deze kenniskring is om kennis, ervaring, educatieve producten en instrumenten op het gebied van NT1-onderwijs aan volwassenen te bundelen. In 2008 en 2009 werken we achtereenvolgens in werkgroepen aan een aantal NT1-thema's. Ook is er een klankbordgroep samengesteld, bestaande uit de volgende materiedeskundigen: Ineke van de Craats (Radboud Universiteit Nijmegen), Pol Goethals (ROC Eindhoven), Pieter de Graaf (Alfa-projecten), Anne Kerkhoff (Fontys Hogescholen), Folkert Kuiken (Universiteit van Amsterdam) en Fé te Nuijl (MBO Raad / Stichting Netwerk).

In het schema hieronder staan de thema's die we in 2008 en 2009 uitwerken. We doen dat op twee niveaus: op het A-niveau wordt alle informatie over een onderwerp – theoretisch en praktisch – verzameld en beschreven. Op het B-niveau ontwikkelen we onderwijsmodules met het oog op (na)scholing en training van (nieuwe) docenten NT1. Voor de werkgroepen nodigen we zoveel mogelijk praktijk- en materiedeskundigen uit van diverse roc's in het land. Via een digitale werkplaats – SharePoint – werken in elke werkgroep drie of vier auteurs aan een thema gedurende een periode van 8 tot 10 weken. Deze ontwikkeling wordt vanuit CINOP inhoudelijk gecoördineerd (Kiki van Etten en Itie van den Berg) en procesmatig gemodereerd (Mirella Verspiek en Sanne Cocx). De kracht

van deze werkwijze is dat een goede relatie gelegd kan worden tussen theoretische kennis en informatie en goede voorbeelden en toepassingen uit de praktijk.

In 2008 hebben vier werkgroepen gefunctioneerd (1A, 2A, 3A en 2B). De klankbordgroep, waarin vertegenwoordigers uit het NT1-veld en diverse universiteiten zitting, hebben, denkt mee over de te onderzoeken thema's, levert feedback op producten die door de Kenniskring worden opgeleverd en formuleert onderzoeksvragen. In de vorm van onderzoeksstages proberen we zoveel mogelijk universitaire studenten aan deze werkgroepen te verbinden.

We bieden producten van de werkgroepen in digitale vorm aan op de website www.basisvaardigheden.nl. We hopen dat opleidingsmanagers, docenten en nascholingsinstituten gebruik kunnen maken van deze producten en instrumenten bij het vaststellen van scholingsbehoeften, het bepalen van (na)scholingsaanbod en het verzorgen van goed NT1-onderwijs aan laaggeletterden. We nodigen gebruikers in het NT1-onderwijs uit deze eerste versies te voorzien van aanvullingen en uitbreidingen ter verbetering van de beschikbare tekst. Het is onze intentie om jaarlijks op basis van aangereikte verbeteringssuggesties dit instrument te reviseren.

1 Aspecten van laaggeletterdheid

Het aantal laaggeletterden¹ in Nederland bestaat uit 1 miljoen autochtonen en 0,5 miljoen allochtonen. Anders gezegd: 10% van de Nederlandse bevolking is laaggeletterd (13 % als ook ouderen worden meegeteld).²

Binnen deze groep van 1,5 miljoen laaggeletterden zijn naar schatting 250.000 mensen ongeletterd. Zij zijn de 'echte analfabeten'.

1.1 Maatschappelijk isolement

Als doelgroep zijn laaggeletterden moeilijk te bereiken omdat zij niet lezen en zich vaak maatschappelijk isoleren. Een negatief maatschappijbeeld en een laag zelfbeeld, met schaamte voor de laaggeletterdheid en soms verdringing ervan, maakt laaggeletterden vaak moeilijk te activeren. Veel laaggeletterden nemen nauwelijks deel aan het maatschappelijk leven in buurten, scholen, bewonersgroepen of verenigingen. De allochtone groep kent naast volledige ongeletterdheid (analfabetisme) de karakteristiek van de onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal. Volledige ongeletterdheid komt vooral voor onder vrouwen die in hun land van herkomst geen onderwijs hebben gevolgd. In combinatie met een onvoldoende beheersing van de Nederlandse taal kan dit een vrijwel volledig maatschappelijk isolement tot gevolg hebben.

1.2 Sociaaleconomische positie

Uit het International Adult Literacy Survey (IALS), een onderzoek van de OESO uit 1995, is gebleken dat laaggeletterdheid sterk correleert met variabelen als opleidingsniveau, niet-werken, werkloosheid, etniciteit en leeftijd. Er is een duidelijk verband tussen laaggeletterdheid en sociaaleconomische positie, geslacht en etniciteit. Van de mensen in de laagste inkomenscategorie is 32% laaggeletterd of functioneel analfabeet. Laaggeletterde volwassenen hebben relatief lage inkomens en minder kans op werk. Zij zijn vaker werkloos en uitkeringsgerechtigd. Als zij een baan hebben, is die van laag niveau, met minder kans op een door de werkgever verzorgde opleiding of training. Laaggeletterden vervullen in onze maatschappij de ongeschoolde of laaggeschoolde functies, bijvoorbeeld in het schoonmaakbedrijf, het groenonderhoud, in logistiek en

¹ In de praktijk worden de termen *ongeletterdheid* en *laaggeletterdheid* door en naast elkaar gebruikt, respectievelijk met de termen *analfabetisme* en *functioneel analfabetisme*.

In dit stuk gebruiken wij de termen ongeletterdheid en laaggeletterdheid.

² Cijfergegevens in dit hoofdstuk zijn ontleend aan Bohnenn, E., Ceulemans, C., Guchte, C. van de, Kurvers, J. en Tendeloo, T van (2004) *Laaggeletterd in de Lage Landen : hoge prioriteit voor beleid*. Den Haag: Nederlandse Taalunie.

distributie, zorg en horeca. Deze functieniveaus correleren met een lage beloning zonder loopbaanperspectief. Veel laaggeletterden zijn werkzaam in gesubsidieerde arbeid, bijvoorbeeld in sociale werkplaatsen. Daarnaast zijn veel laaggeletterden werkloos of niet actief op de arbeidsmarkt. De laatste groep telt veel huisvrouwen.

Onder laaggeletterden zijn er meer vrouwen dan mannen, vooral in gezinnen met een traditionele rolverdeling. Laaggeletterdheid komt zowel in de stad als op het platteland voor, in de steden veelal geconcentreerd in achterstandswijken met goedkope huurwoningen.

1.3 Immigratie

Voor veel allochtonen geldt dat zij relatief laag geschoold zijn. Een deel van hen heeft in het land van herkomst niet of nauwelijks de kans gehad om onderwijs te volgen, hetzij om sociaaleconomische redenen (armoede), vanwege sociaal-politieke omstandigheden (achterstelling) of de demografische situatie (bijvoorbeeld een te grote afstand tot de school), hetzij vanwege ontwrichtende oorlogsomstandigheden.

Veel volwassenen uit Turkije en Marokko die ouder zijn dan veertig jaar hebben geen of slechts enkele jaren basisonderwijs genoten. Dat geldt bijvoorbeeld voor 40% van de Turkse mannen en 85% van de Marokkaanse vrouwen. Voor volwassenen afkomstig uit Suriname en de Antillen geldt dit voor 25% van de mannen en 34% van de vrouwen.

1.4 Leeftijd

Vanwege de stijging van de onderwijsparticipatie en het werkniveau in de afgelopen decennia, komt laaggeletterdheid onder jongeren veel minder voor dan onder ouderen. Veel ouderen geven aan problemen te hebben met de taal- en rekentaken waar ze in hun dagelijks leven mee geconfronteerd worden. De toenemende bureaucratisering, digitalisering en automatisering maakt die problemen nog groter.

1.5 Beperkingen

Toch komt laaggeletterdheid niet alleen voor bij volwassenen. De laaggeletterden van de toekomst zijn de kinderen met een onderwijsachterstand van nu. Laaggeletterdheid dient daarom ook op de scholen te worden aangepakt, vooral door het tegengaan van taalachterstand. Taalbeheersing is de sleutel tot geletterdheid. Naast de taalachterstand van allochtone kinderen is er ook bij veel autochtone kinderen al sprake van een taalachterstand, vanwege achtergrond en milieukenmerken ('taalarme' gezinnen), dyslexie, dyscalculie, cognitieve en functionele beperkingen (laag IQ, autisme, ADHD, emotionele of psychiatrische problematiek, doofheid, slechtziendheid, enzovoort). Onderwijsachterstand op de basisschool zet zich voort in het voortgezet onderwijs, waar vaak blijkt dat die achterstand heel moeilijk kan worden ingelopen. Signaleren en remediëren van achterstand dient daarom zo vroeg mogelijk te beginnen. Er is een groeiende aandacht voor de mogelijkheden bij de voorschoolse educatie: binnen de kinderopvang, crèches, consultatiebureaus, via jeugdgezondheidszorg, kinderartsen, enzovoort.

2 Subgroepen

In hoofdstuk 1 kwam een aantal aspecten van laaggeletterdheid aan de orde. Op grond van deze aspecten kan de grote groep laaggeletterden worden onderscheiden in verschillende subgroepen die elk afzonderlijk aandacht verdienen. In onderstaand schema is een dergelijke verdeling aangebracht. De subgroepen daarin zijn niet scherp gedefinieerd, de grenzen zijn niet eenduidig afgebakend; laaggeletterden kunnen tot verschillende subgroepen behoren. Uitgangspunt is de technische en functionele beheersing van communicatiemiddelen in relatie tot de maatschappelijke situatie waarin de laaggeletterden functioneren. Deze indeling is bovendien niet eindig; ook andere groepen kunnen benoemd worden, zoals alleenstaande vrouwen, mensen die alleen zijn komen te staan, gedetineerden, thuis- en daklozen enzovoort.

Klik op de doelgroep voor een uitgebreidere beschrijving.

Subdoelgroepen	Reden om deze groep apart te benoemen
Jongeren	vanwege het belang onderwijsachterstand zoveel mogelijk en in een zo vroeg mogelijk stadium tegen te gaan.
Ouders van jonge en/of schoolgaande kinderen	om te voorkomen dat laaggeletterdheid doorgegeven wordt aan volgende generaties.
Ouderen	Voor hen geldt dat naast steeds complexere lees- en schrijftaken, ook de toenemende bureaucrativering, digitalisering en automatisering hen buitenspel kunnen zetten.
Mensen met een andere thuistaal	Veel van hen zijn laagopgeleid en kampen naast 'gewone' laaggeletterdheid ook nog met tweede taalproblemen.
Werkenden in regulier werk	Het gaat hierbij om zowel werknemers als werkgevers. De kenniseconomie stelt steeds hogere eisen, wat maakt dat ook mensen die 'met hun handen werken' steeds meer moeten kunnen lezen en schrijven.
Werknemers in beschermde werkvormen	Deze groep is van oudsher een groep die voortdurende scholing nodig heeft om op een bepaald niveau te kunnen blijven functioneren.
Werkzoekenden	Omdat vaardigheden die niet gebruikt worden, dreigen te verdwijnen, is het van belang deze groep op te leiden om de kansen op werk en een zelfstandig bestaan te vergroten.
Woonwagenbewoners / Sinti / Roma	Onder hen zijn volwassenen die niet hebben leren lezen en schrijven, noch in het

	Nederlands, noch in enige andere taal, omdat ze niet of nauwelijks naar school zijn geweest en er vaak ook het belang niet van inzien. ³
--	---

2.1 Jongeren

De groep laaggeletterde jongeren is groot en gevarieerd: er is veel overlap met andere doelgroepen laaggeletterden. Er zijn autochtone en allochtone jongeren, alleenstaande jonge moeders, jonge woonwageneigenaren, jonge medewerkers van een sociale werkplaats, wajongers en jonge werklozen.

Een belangrijke groep bestaat uit schoolverlaters van VSO/Praktijkonderwijs en voortijdig schoolverlaters uit vmbo of mbo.

Samenstelling

Deze laatste groep bestaat op de eerste plaats uit jongeren met algemene leerproblemen of lichamelijke handicaps, ex-leerlingen van het speciaal onderwijs die niet in staat zijn geletterd te raken op een niveau dat maatschappelijk functioneel wordt geacht. De toenemende eisen die de maatschappij stelt, maken deze groep extra kwetsbaar. Het gaat hierbij om individuele factoren zoals:

- lichamelijke beperkingen, zoals doofheid en slechthorendheid,
- hersenletsel,
- cognitieve beperkingen (beperkt intellectueel vermogen),
- leer-, ontwikkelings- en gedragsstoornissen.

Maar er zijn ook jongeren zonder specifieke leerproblemen of handicaps, die wel naar school zijn gegaan maar toch laaggeletterd zijn.

Hierbinnen vormen autochtonen en allochtonen twee te onderscheiden groepen:

Autochtone jongeren

Oorzaken van laaggeletterdheid kunnen zijn:

1. de thuissituatie en de sociale omgeving in de kinderjaren: een taalarm milieu, een kloof tussen thuistaal en schooltaal, een problematische thuissituatie, bijvoorbeeld met alcoholmisbruik en geweld;
2. de onderwijssituatie: grote klassen, onvoldoende aandacht voor langzame leerders;
3. persoonlijke kenmerken: faalangst, veelvuldig schoolverzuim door ziekte, enzovoort.

Allochtone jongeren die de Nederlandse taal goed spreken - zij zijn al lang in Nederland of hebben Nederlandstalig onderwijs gevolgd, zoals Surinamers en Antillianen, maar hebben problemen met lezen en schrijven.

³ Voor een uitgebreide beschrijving van deze doelgroep verwijzen wij naar de publicatie *OWWZ in beeld* (KPC Groep, 2006).

Allochtone jongeren uit de tweede of derde generatie, waarbij de sociale omgeving vaak te weinig stimulansen biedt om het niveau van geletterdheid te onderhouden en om het verder te ontwikkelen.

Gevolgen van de laaggeletterdheid

Vanwege hun laaggeletterdheid - de niveaus liggen over het algemeen tussen 0 en A1 (vso) of tussen A1 en A2 (mbo) - zijn leden van de doelgroep jongeren sterk afhankelijk van hulp van hun omgeving. Als die hulp onvoldoende is, zijn er problemen als het mislopen van subsidies of problemen met instanties. Ze blijven vaak hangen in laagbetaalde banen en lopen kans ontslagen te worden als de functie-eisen veranderen. Sociaal isolement door schaamte en gebrek aan zelfvertrouwen nemen snel toe. Onvoldoende assertiviteit geeft kans op misbruik door anderen, vaak met financiële en andere problemen als gevolg. Daarbij wordt bedrog soms als uitweg gehanteerd. Stoerdoenerij als compensatiegedrag komt veel voor. Een belangrijk gevolg is de kans op het doorgeven van laaggeletterdheid aan een volgende generatie.

Motieven voor scholing

Door bepaalde directe aanleidingen kunnen deze jongeren gemotiveerd raken om weer naar school te gaan:

- Men gaat samenwonen en wordt gestimuleerd door de partner.
- Men gaat zelfstandig wonen en wordt geconfronteerd met in te vullen formulieren, brieven van instanties etc.
- In verband met kinderen: men wil voorlezen of helpen op school en bijblijven met de schoolloopbaan van de kinderen.
- Men voelt de noodzaak tot handhaving of positieverbetering in het werk.
- Er is tijd en gelegenheid (bijvoorbeeld vanwege werkloosheid of arbeidsongeschiktheid).

Resultaten van scholing

Eenmaal op school laten deze jongeren vaak positieve ontwikkelingen zien. Omdat hun probleem herkend wordt, wordt het zelfvertrouwen snel opgekrikt. Men wordt sociaal redzamer en zelfstandiger. Het komt ook voor dat cursisten willen gaan optreden als Ambassadeur Laaggeletterdheid. Afhankelijk van het resultaat van de cursus (over het algemeen rond niveau A2) kan er soms een bedrijfscursus gevolgd worden of verbeteren de werkprestaties. Er is ook kans op doorstroming naar andere vervolgttrajecten of vrijwilligerswerk.

Aanbod en begeleiding

Het aanbod aan deze cursisten kenmerkt zich over het algemeen in maatwerk en individuele trajecten. Daardoor kan er op individuele leerwensen en leerstijl worden ingegaan en is leren in eigen tempo mogelijk. Belangrijk is daarbij dat de docent voldoende tijd ter beschikking heeft voor individuele begeleiding. De mogelijkheid om meerdere dagdelen per week naar cursus te gaan, kan de effectiviteit sterk vergroten. Ook belangrijk is dat de cursist op een volwassen toon wordt aangesproken, met volwassen en authentiek lesmateriaal. De cursist zou daarbij zoveel mogelijk verantwoordelijk moeten worden gemaakt voor het eigen leerproces. Doordat er meestal voor elke cursist een maatwerktraject wordt aangeboden, is er niet veel sprake van groepsvorming. Dit kan worden ondervangen door onderdelen in kleine

groepjes aan te bieden, waaronder bijvoorbeeld ook buitenschoolse groepsactiviteiten. Dit vergt veel extra inzet en tijd van de begeleiding.

2.2 Ouders van jonge/schoolgaande kinderen

In vrijwel alle reguliere NT1-groepen heeft een deel van de cursisten kinderen tot en met de basisschoolleeftijd, maar er is ook sprake van specifieke cursussen voor deze doelgroep. Deze cursussen worden veelal uitgevoerd buiten het roc, bijvoorbeeld op (brede) basisscholen, op peuterspeelzalen, in samenwerking met de bibliotheek. Opdrachtgevers (gemeentes) richten zich daarbij op het voorkomen en aanpakken van taalachterstanden, waarbij verschillende partners (consultatiebureaus, GGZ, scholen, bibliotheken, roc's) actief zijn. Veel gemeentes zien ouders van jonge kinderen als een van de belangrijke doelgroepen van dit moment, maar het blijkt moeilijk de groep te bereiken en nog moeilijker om de groepsleden vast te houden.

Samenstelling

Deelnemers aan cursussen voor laaggeletterden uit deze doelgroep variëren in leeftijd van jonger dan 18 jaar (tienermoeders) tot ouder dan 55 jaar (grootouders) en zijn zeer divers van achtergrond. Het gaat om zowel autochtonen als allochtonen, werkenden en niet-werkenden, WSW-werknemers of leerlingen van een beroepsopleiding. Deelname kan vrijwillig zijn of verplicht, sommige deelnemers betalen zelf.

Het niveau waarmee deze deelnemers instromen varieert van zeer laaggeletterd tot en met niveau 3. Autochtone ouders hebben over het algemeen een achtergrond van een al dan niet afgeronde basisschoolopleiding, speciaal onderwijs of voorgezet beroepsonderwijs met of zonder diploma. Allochtone ouders verschillen individueel aanzienlijk. Sommige allochtone ouders hebben een hogere vooropleiding.

Gevolgen en motivatie

Naast algemene gevolgen van laaggeletterdheid zijn er voor deze doelgroep specifieke gevolgen:

- men is niet of onvoldoende in staat de (klein)kinderen voor te lezen en te helpen met huiswerk. Dat betreft ook computergebruik.
- Men is niet of onvoldoende in staat te participeren op de school van de kinderen. Men kan bijvoorbeeld niet functioneren als leesmoeder of meehelpen bij het organiseren van projecten.
- Men kan of durft de drempel naar voorzieningen als de bibliotheek niet te nemen.
- Door het ontbreken van kennis of vaardigheden om informatie te verwerken, is men onvoldoende in staat de kinderen te stimuleren om 'door te leren'.

Als motivatie voor deelname geldt dan ook vooral dat men de (klein)kinderen wil kunnen voorlezen en helpen met hun huiswerk, dit als uitvloeisel van de wens dat de kinderen goed kunnen meekomen en verder zullen komen. Ook betrokkenheid bij de school van de kinderen kan een motief zijn.

Aanbod

Specifieke cursussen voor deze doelgroep zijn vaak breder opgezet dan alleen gericht op basisvaardigheden als lezen, schrijven en rekenen. Het gaat bijvoorbeeld om thema's als

het helpen van de kinderen, informatie over soorten onderwijs, toetsen, de ontwikkeling van het kind, remedial teaching, het rugzakje en dergelijke, maar ook zaken als: 'wat doe je met ruziënde kinderen' komen aan de orde. Bijkomende doelen zijn bijvoorbeeld het versterken van het zelfvertrouwen, het vergroten van sociale kennis en vaardigheden, het informeren over consultatiebureaus en jeugdzorg. Ook groepen die verbetering van maatschappelijke participatie van allochtone vrouwen beogen, vallen onder deze categorie. Praten over de kinderen blijkt een heel directe en effectieve manier om de ouders te bereiken. Er zijn samenwerkingsinitiatieven met scholen, peuterspeelzalen en bibliotheken. Onder titels als *Ouders ontmoeten ouders*, *Taalactivering*, *Leren doen we samen*, vinden op diverse plaatsen in het land groepsactiviteiten plaats. Als er sprake is van laaggeletterdheid in de doelgroep, blijkt een dergelijke cursus een effectief middel om daar aan te werken.

Een voorbeeld van een breed gericht aanbod is ook *Spraak Makend*, een samenwerkingsproject van negen Oost-Groninger gemeenten. Het gaat om een taalontwikkelingsprogramma voor nul- tot vierjarigen in Oost-Groningen. Het plan richt zich niet alleen op het kind en de voorschoolse educatie, maar op de hele omgeving waarin het kind opgroeit en wordt opgevoed. De integrale aanpak is bestemd voor ouders van nul- tot vierjarigen, professionals op consultatiebureaus, peuterspeelzalen en kinderdagverblijven. Verschillende instellingen nemen deel, waaronder jeugdgezondheidszorg, de bibliotheek en de schoolbegeleidingsdienst. Gemeenten waarderen cursusvoorstellen van roc's die hierop aansluiten. Een goede relatie met de gemeente en andere toeleiders is van groot belang.

Iets breder zijn de 'werken in de wijk' – dagdelen: open huis voor iedereen in een wijk die een vraag heeft op taal- of rekengebied, maar er wordt ook ingegaan op vragen op computergebied (knoppencursussen) of over Engels of sociale kennis.

Een voorbeeld van succesvolle werving: er is op een basisschool een film gemaakt die wordt vertoond in het gebouw van de burens, de afdeling Educatie van een roc. 27 ouders komen, tien van hen gaan door met de cursus 'taalactivering', gericht op het kunnen voorlezen van de kinderen.

Begeleiding

De doelgroep is zeer divers – wat cursisten delen is vooral het ouderschap. Van docenten vraagt dat kwaliteiten en kennis op zowel NT1- als NT2-gebied. Een docent zal bovendien rekening moeten houden met culturele aspecten en cultureel bepaalde leervragen.

Vaak zal men de bekende kaders van het reguliere NT1-onderwijs moeten loslaten, zelfs letterlijk: soms blijkt uitvoering in de wijk een optie, bijvoorbeeld op een basisschool, en wel in samenwerking met andere partijen, zoals de leerkrachten van de kinderen.

Bereidheid tot samenwerking en investeren in contacten met andere partijen zijn daarbij belangrijke eigenschappen.

In de omgang met heterogene groepen (vaak met zowel allochtonen en autochtonen), is het leveren van maatwerk in korte cursussen met een modulaire opzet vaak een effectieve oplossing. Van de docent wordt daarbij kennis van de sociale kaart verwacht (in verband met doorverwijzingsmogelijkheden), een brede inzetbaarheid qua kennis, didactische en pedagogische vaardigheden en kennis van materiaal en methodes (ook van andere instellingen, zoals bibliotheken).

Doorstroming

Bij instroom via een 'oudersgroep', vaak buiten het roc uitgevoerd, is de kans op doorstroming naar een reguliere NT1-groep en verder naar een vervolgopleiding zeker

aanwezig. Via grotere betrokkenheid bij de school van de kinderen is doorstroming naar allerlei activiteiten op maatschappelijk gebied een mogelijkheid, maar ook doorstroming naar werk is goed denkbaar.

2.3 Ouderen

28 % van de Nederlandse ouderen (55+) is laaggeletterd; van de leeftijdsgroep 56-65 jaar is dat 23 %. Oudere laaggeletterden zijn veelal afkomstig uit lagere sociale milieus, met name de (land)arbeidersklasse, waarin het vroeger gebruikelijk was, vooral tijdens seizoenwerkzaamheden, dat de kinderen meehielpen om extra inkomsten te genereren. Om dezelfde reden werden de kinderen al vroeg van school gehaald en aan het werk gestuurd, soms zelfs al voordat de basisschool doorlopen was.

Voor veel ouderen heeft de schoolperiode geen plezierige herinneringen achtergelaten. Kinderen die niet mee konden komen, moesten de planten water geven of andere klusjes doen en werden vaak gepest. Dat was vaak een reden temeer om voor werk te kiezen in plaats van vervolgonderwijs. Dyslexie werd niet herkend, laat staan aangepakt.

Hoewel het percentage oudere laaggeletterden hoog is, maken ouderen naar verhouding weinig deel uit van cursusgroepen voor laaggeletterden. De gevolgen van hun laaggeletterdheid zijn voor veel ouderen blijkbaar niet zo nadelig dat ze motiveren tot deelname. Hoewel schaamte hierbij ook een grote rol zou kunnen spelen, hebben ouderen zich vaak hun hele leven al redelijk kunnen redden omdat er meestal wel anderen zijn (partners, kinderen of anderen) die hen helpen. Bovendien hebben ze vaak zo leren omgaan met hun laaggeletterdheid dat ze het niet als groot probleem ervaren.

2.4 Mensen met een andere thuistaal

Het is nuttig deze subgroep in twee verdere groepen te verdelen:

- a. Nederlanders uit de Antillen, Suriname of Aruba
- b. Nederlanders uit een ander thuisland.

Nederlanders uit de Antillen, Suriname of Aruba

Laaggeletterden uit Antillen, Suriname of Aruba (van alle leeftijden, waaronder veel oudere mannen, maar ook veel alleenstaande moeders) hebben over het algemeen in het Nederlands een beperkte woordenschat en moeite met grammaticale correctheid. Dat ze niettemin doorgaans het Nederlands beter beheersen dan Nederlanders uit andere landen komt door het basisonderwijs (vaak niet afgerond) dat ze vroeger genoten hebben. Daarin werd Nederlands gesproken en kwam de link met de Nederlandse cultuur (het koningshuis, de wetgeving, media en dergelijke) sterk tot uiting. Men heeft, ondanks het opgroeien in een totaal andere cultuur, vanwege deze nauwe betrokkenheid met de Nederlandse cultuur meer het gevoel Nederlander te zijn dan veel andere 'oudkomers'.

Vaak werd het basisonderwijs afgebroken door een problematische privésituatie, met maatschappelijk disfunctioneren tot gevolg. De motivatie om te leren kan worden ingegeven door de wens om minder afhankelijk te zijn van de omgeving of om de positie

te verbeteren in werk of vrijwilligerswerk. Aan de andere kant is er, mogelijk als gevolg van de verbondenheid met de Nederlandse cultuur, vaak een gevoel van schaamte over het onvermogen om goed Nederlands te lezen en te schrijven, waardoor de drempel om weer naar school te gaan soms hoog is.

Vanwege het traditionele karakter van het vroeger genoten onderwijs heerst er in deze groep vaak een beeld van de docent als strenge leidersfiguur, die precies aangeeft wat er moet gebeuren. Het vermogen tot zelfstandig werken is daarom vaak minder ontwikkeld. Voor dergelijke groepen kan dat betekenen dat intensieve begeleiding geboden is, met aandacht voor het aanleren van studievaardigheden. Met maatwerk en huiswerk worden vaak goede resultaten behaald.

Vooraf voor vrouwen zijn er regelmatig perspectieven in het vrijwilligerswerk in verzorgingstehuizen. Bij cursisten die niveau 3 halen, is een laagdrempelige opleiding in de zorg een mogelijk vervolg.

Nederlanders uit een ander thuisland

Deze groep laaggeletterden is Nederlander, maar heeft een ander thuisland, dus een andere moedertaal. Spreken en schrijven blijven daardoor vaak moeilijk. Soms hebben de leden van deze groep ook in het land van herkomst geen onderwijs genoten of zijn ze niet onderwezen in het Latijnse schrift. Het betreft vaak oudere mannen en vrouwen (45+), sommigen in regulier of aangepast werk, sommigen in de WAO na regulier werk of met een andere uitkering.

Veel van deze allochtonen voelen zich nog steeds betrokken bij hun eigen land en zijn nog trouw aan de eigen cultuur. Tegelijkertijd hebben veel leden van deze doelgroep zich volledig aangepast aan de Nederlandse cultuur, aangezien ze meestal al jaren in Nederland wonen. Ze beschikken bovendien vaak over een aanzienlijke kennis van de wereld. Vaak hebben ze (studerende) kinderen, die er ook voor zorgen dat ze niet maatschappelijk geïsoleerd raken en ook het Nederlands onderhouden. Soms wordt er thuis zelfs Nederlands gesproken, aangezien de kinderen de moedertaal van de ouders niet altijd onderhouden.

De sociale achtergrond van deze laaggeletterden kan sterk verschillen. Sommigen zijn als (economisch) vluchteling gekomen en hebben een status gekregen. Veel laaggeletterden komen uit een taalarme situatie en hebben te weinig onderwijs genoten, bijvoorbeeld geen of afgebroken basisonderwijs in het land van herkomst. Vooral als er sprake is van een werksituatie of WAO leidt dit meestal tot maatschappelijk onvoldoende functioneren.

Toch is bij trouw cursusbezoek een vervolgtraject goed mogelijk. Ook uitstroom naar werk of vrijwilligerswerk komt regelmatig voor. Aspecten als vergroting van het zelfvertrouwen en van het maatschappelijk netwerk en het voorzien in een nuttige invulling van de week zijn op zich al succesvolle resultaten van een cursus. Knelpunten bij het leren kunnen liggen in cognitief beperkende factoren, geheugenproblemen als men nooit geleerd heeft 'te leren', fysieke gebreken of een moeilijke privésituatie. In de begeleiding vragen deze factoren om maatwerk en aandacht voor studievaardigheden.

2.5 Werkenden in regulier werk

Van de beroepsbevolking in Nederland, mannen en vrouwen vanaf 18 tot 65 jaar, is 6% laaggeletterd; dat wil zeggen: één op de vijftien werknemers. Zij hebben als onderwijsachtergrond een al of niet afgeronde basisschoolopleiding, komen uit het speciaal onderwijs of hebben het voortgezet onderwijs zonder diploma verlaten. Deze werknemers zijn vooral te vinden in een beperkt aantal beroepen, waar weinig scholing voor nodig is. Voor vrouwen valt dan vooral te denken aan beroepen als schoonmaakster, productiemedewerker, magazijnmedewerker of hulpkracht in de horeca. Bij mannen gaat het om beroepen als fabrieksarbeider, medewerker in land- en tuinbouw, bouwvakker, schoonmaker of heftruckchauffeur. De laaggeletterde werknemer behoort vaak tot de laagste inkomensgroepen - 32 % van de laagste inkomensgroep is laaggeletterd.

Wie precies de laaggeletterde werknemers zijn, is zelfs voor hun eigen managers en personeelsfunctionarissen lang niet altijd duidelijk, omdat ze zich vaak op allerlei manieren op het werk kunnen handhaven, bijvoorbeeld door het vermijden van lees- en schrijfwerk, door hulp te vragen aan een collega of in eigen omgeving, door anderen na te doen, door zich ziek te melden, door 'smoesjes', enzovoort. Ploegleiders of anderen die dichter bij de mensen op de werkvloer staan, kunnen laaggeletterdheid vaak beter herkennen vanwege dit soort kenmerken.

Oudere werknemers scoren lager op de geletterdheidschalen dan hun jongere collega's. Ongeveer 10 % van de oudere werknemers bevindt zich op niveau I, terwijl dit voor slechts 4 % van de jongere werknemers geldt.

Oorzaken

Specifiek voor deze laaggeletterden geldt dat veel van hen eigenlijk 'te vroeg' zijn gaan werken. Vooral oudere werknemers zijn destijds door hun ouders soms al vroeg van school gehaald om mee te verdienen of mee te werken in het bedrijf van de ouders. Een andere reden om vroeg te gaan werken was dat men niet meer gemotiveerd was, geen zin meer had om te leren. Als langzame leerling kon men 'niet meekomen' in het klassikale onderwijs en er was te weinig aandacht voor leermoeilijkheden. Op speciale scholen voor kinderen met leerproblemen werd er destijds vaak te weinig aan gedaan om de leerlingen toch nog zo ver mogelijk te brengen wat betreft taal- en rekenvaardigheden. Omdat deze werknemers al zo vroeg ongeschoold werk zijn gaan doen, hebben ze hun lees- en schrijfvaardigheden, voor zover aanwezig, ook niet via hun werk kunnen onderhouden.

Gevolgen

Laaggeletterde werknemers krijgen langzaam maar zeker steeds meer problemen op hun werk. Ze lopen aan tegen het lezen van veiligheidsinstructies, het schriftelijk overdragen van werkzaamheden en het uitvoeren van computerwerkzaamheden. Bovendien kunnen ze meestal geen cursussen en functiegerichte trainingen volgen. Ontwikkelingen als automatisering, standaardisering en nieuwe organisatievormen vereisen scholing en opleiding en gaan gepaard met veel schriftelijke informatie. Ook op de werkvloer moeten werknemers steeds meer lezen, schrijven en rekenen. Er moeten allerlei formulieren en staten worden ingevuld, maar het gaat ook om het lezen van schema's, plattegronden, meetapparatuur, veiligheidsvoorschriften en displays op computergestuurde apparatuur⁴.

⁴ Zie ook bijlage 1: een overzicht van de lees-, schrijf- en rekentaken van een thuiszorghulp

De verwachting is dat de basisvaardigheden voor handhaving op de arbeidsmarkt alleen maar zullen toenemen. Deze groep van laaggeletterde werknemers, met name de ouderen onder hen, wordt daardoor zeer kwetsbaar en is aangewezen op onaantrekkelijk laagbetaald werk zonder een loopbaanperspectief, of op gesubsidieerde arbeid.

Gevolgen voor het bedrijfsleven

Laaggeletterdheid heeft naast een individuele en een sociale dimensie ook een economische dimensie: uiteindelijk leidt laaggeletterdheid tot productiviteitsverlies, veiligheidsrisico's en gebrekkige communicatie binnen het bedrijf en met klanten, met als gevolg hoge economische en maatschappelijke kosten voor het bedrijfsleven.

Werkgevers die de laaggeletterdheid onder hun eigen personeel aanpakken, verhogen hun productiviteit en versterken zo de lokale economie. De gemeente met laaggeletterde werknemers in haar reinigingsdienst, groenvoorziening en sociale werkvoorziening heeft als werkgever uiteraard een voorbeeldfunctie.

Onderwijsaanbod

Laaggeletterde werknemers hebben vaak een leervraag die verband houdt met hun werk. Iemand die in de thuiszorg werkt, bijvoorbeeld, wil graag hulp bij het maken van een verslag; iemand die in een palletfabriek werkt moet 'pallets uitrekenen'; een taxichauffeur wil werkbriefjes zonder fouten leren schrijven.

Daarnaast zijn er vaak cursussen die verplicht zijn voor veel werknemers, zoals een VCA cursus (Veiligheidschecklist Aannemers). Problemen met begrijpend lezen van de theorie van een dergelijke cursus kunnen een reden zijn om zich aan te melden bij een roc.

Cursus Basisvaardigheden

Het reguliere onderwijsaanbod voor dergelijke cursisten ziet er doorgaans als volgt uit:

- NT1: Nederlands lezen en schrijven, waarbij begrijpend lezen een belangrijk onderdeel is. De cursisten kunnen vaak voor lezen en schrijven op verschillende dagdelen en meerdere keren per week naar school: ochtend, middag of avond of een combinatie hiervan, afhankelijk van hun (werk)situatie.
- Rekenen/ Budgetteren
- Computercursus voor beginners
- Sociale vaardigheden
- Verder kunnen cursisten die dat aankunnen op veel roc's bijvoorbeeld ook de cursus Engels voor beginners volgen.

Een dergelijke cursus heeft meestal geen vastgestelde lengte. Inschrijving en betaling gelden vaak tot aan de zomervakantie of er is een aanbod voor telkens een half jaar of korter. Daarna schrijven veel cursisten zich opnieuw in. Cursisten kunnen op elk moment instromen. De stelregel is vaak: vandaag aanmelden, zo mogelijk morgen een intake en direct beginnen.

Als de cursist zover is en dat zelf wil, kan er een KSE-afsluitingstoets van het CITO voor de NT1-niveaus worden afgenomen. De cursist (of de toeleider) beslist zelf of hij vindt dat hij genoeg geleerd heeft en wil stoppen.

Speciale cursussen voor laaggeletterde werknemers

Tot voor kort waren werkgevers nauwelijks bereid te investeren in laagopgeleide werknemers, waaronder de laaggeletterden. Het probleem was onbekend, de baten waren onduidelijk of men had het idee dat scholing voor deze groep zinloos is. Inmiddels is er een convenant gesloten tussen werkgevers, werknemers en de overheid om te komen tot

een gezamenlijke structurele aanpak van de laaggeletterdheid in de samenleving en met name in het bedrijfsleven. Overal in het land zijn initiatieven om samen met werkgevers een cursus te organiseren, bijvoorbeeld rondom taal op de werkvloer. Soms wordt de cursus vergoed door het bedrijf. Een cursus in werktijd mogen doen komt in het reguliere bedrijfsleven nog niet veel voor.

De Educatieve televisie zendt dagelijks op de regionale zenders een educatief programma uit met een onderdeel rond taal. Taal op het werk is daarbij een speciaal thema.

Kans op doorstroming

Laaggeletterde werkenden die de vereiste basisvaardigheden door middel van cursussen op peil kunnen brengen, krijgen vaak mogelijkheden om door te stromen naar andere functies of taken of naar een vervolgtraject. Degenen die geen werk hebben, vergroten hun kans op werk aanzienlijk en maken in ieder geval meer kans op vrijwilligerswerk.

Knelpunten

De doelgroep werkende laaggeletterden heeft specifieke kenmerken die tot knelpunten kunnen leiden:

- werkende cursisten komen meestal maar één keer per week naar school. Als ze overdag werken, kunnen ze alleen 's avonds komen.
- Cursisten die in ploegendienst werken, moeten vaak verzuimen.
- Vaak zijn managers en personeelsmedewerkers van bedrijven zich er nog niet van bewust dat er in hun bedrijf laaggeletterde werknemers in dienst zijn of dat er cursussen voor deze werknemers zijn. Ze doen dus ook geen moeite om deze mensen door te verwijzen naar een roc.
- Als een bedrijf mensen doorverwijst naar een roc of in samenwerking met een roc een cursus lezen en schrijven wil organiseren, gericht op de werkzaamheden in het bedrijf, dan heeft men vaak te hoge verwachtingen: men heeft het idee dat de problemen van de laaggeletterde werknemers in bijvoorbeeld tien weken afdoende opgelost kunnen worden.

Begeleiding

Het bovenstaande betekent dat er wat betreft de begeleiding van laaggeletterde werknemers bepaalde eisen gelden:

- Voor de docenten betekent het lesgeven aan werknemers het leveren van maatwerk, kijken waar de cursist belang bij heeft en breed inzetbaar zijn. De docent moet de cursist kunnen ondersteunen bij verschillende soorten lees- en schrijfwerk, zoals in cursussen voor het werk of lees- en schrijftaken op het werk.
- Maatwerk betekent dat er veel individueel gewerkt wordt en dat elke cursist zijn eigen lesmateriaal heeft en in zijn eigen tempo werkt. Natuurlijk stimuleert de docent cursisten om zo zelfstandig mogelijk te werken en elkaar waar mogelijk te helpen. Belangrijk hierbij is goed nakijkmateriaal, zodat de cursist niet lang hoeft te wachten op de hulp van een docent, maar zelf zijn werk kan corrigeren. Vaak blijkt de hulp van vrijwilligers onontbeerlijk.
- De cursist die in ploegendienst werkt, moet wisselend naar school kunnen: de ene week 's ochtends, de andere week 's avonds. Hier moet door het roc flexibel op ingespeeld worden.
- Toeleiders willen graag weten hoe ver de cursist is. Veel vorderingen en veranderingen zijn niet te meten met toetsen, maar sommige vaardigheden wel.

Een heldere niveauaanduiding en eigentijdse toetsen zijn daarom voor NT1 belangrijk.

- Voorlichting over laaggeletterdheid aan bedrijven in de regio, over de gevolgen hiervan voor het bedrijf en over de mogelijkheden om in goede samenwerking dit probleem aan te pakken, is een belangrijke taak voor de roc's .

Successen

In deze doelgroep worden met goede begeleiding en een passend aanbod regelmatig successen geboekt. Veel cursisten geven aan dat de cursus hen veel zelfvertrouwen en praktisch nut oplevert in hun werk. Een taxichauffeur: 'Als ik niet op deze cursus zat, kon ik mijn werk niet doen.' Ambitieuze doelen kunnen worden bereikt, zoals die van een laaggeletterde jongeman die als doel had een opleiding basisprocesoperator te volgen; na een lange weg van een aantal jaren waarin hij cursussen lezen, schrijven en rekenen heeft gevolgd, volgt hij nu de beoogde opleiding.

2.6 Werknemers in beschermde werkvormen

De groep laaggeletterde werknemers die werkzaam zijn bij een WSW-bedrijf (Wet Sociale Werkvoorziening) maakt een aanzienlijk deel uit van de totale groep laaggeletterden die bij roc's beter leren lezen en schrijven. Ze doen dat meestal in reguliere basisvaardigheidengroepen, maar ook wel in speciale groepen voor licht verstandelijk gehandicapten (LVG-groepen). Veel licht verstandelijk gehandicapten zijn werkzaam in een beschermde werkvorm.

Als voorbeeld kan een groep cursisten van een Noord-Nederlands roc gelden. Deze groep van 30 mannen en 35 vrouwen, allen werkzaam bij een WSW-bedrijf, is verdeeld over elf reguliere groepen:

- 3 groepen niveau 0 – 1
- 3 groepen niveau 1 – 2
- 2 groepen niveau 2 – 2.5
- 2 groepen niveau 2.5 – 3
- 1 heterogene rekengroep

Twaalf van deze cursisten zijn jonger dan 25 jaar. Vijftien cursisten zijn tussen de 25 en de 35 jaar, achttien cursisten zijn tussen de 35 en 45 jaar, nog eens achttien cursisten zijn tussen de 45 en 55 jaar en twee cursisten zijn ouder dan 55 jaar.

Het grootste deel van deze groep cursisten heeft speciaal basisonderwijs genoten en al dan niet afgemaakt voortgezet speciaal onderwijs. Er zijn ook cursisten, vooral de ouderen, met alleen basisschool. Sommigen hebben de basisschool niet afgemaakt en een enkeling heeft (bijna) geen herinneringen meer aan school.

Herinneringen aan school zijn divers en vaak negatief, al is dat laatste zeker niet altijd het geval. De 'hoofdvakken' lezen, schrijven en rekenen werden ook toen al moeilijk gevonden. Vaak is er sprake van herinneringen aan pesterijen, geen aandacht krijgen, ruzie hebben met medeleerlingen of een bepaalde leerkracht, waardoor het allemaal niet meer ging. Maar ook heel goede herinneringen aan een bepaalde leerkracht door wie men zich gezien en begrepen wist, komen voor. Cursisten geven vaak aan dat ze goed waren

in vakken als houtbewerking, metaalbewerking, naaien en koken. In die gevallen is de herinnering vaak positief.

De gezinnen waaruit de boven omschreven cursisten komen, zijn zeer divers. Van een aantal van hen werken of werkten de meeste familieleden (vader, moeder, zus, oom) ook allemaal bij het WSW-bedrijf. Naar verhouding veel cursisten komen uit sociale achterstandswijken. Een aantal cursisten woont in een begeleid-wonenproject. Er zijn ook cursisten met midden- tot hoogopgeleide ouders, broers en/of zusters. Sommigen van hen hebben het daar moeilijk mee gehad, anderen voelden zich gesteund en gestimuleerd en zijn trots op hun familieleden. Ook de mate waarin cursisten vroeger door ouders werden gestimuleerd varieert.

Cursisten die voortgezet speciaal onderwijs hebben gevolgd, hebben vaak in hun laatste jaar al stage gelopen bij het WSW-bedrijf en zijn daar vervolgens blijven werken. Een andere – veel kleinere – groep wordt gevormd door mensen die eerst ander werk hebben gedaan (in de bouw bijvoorbeeld, relatief vaak in de schoonmaak), soms een eigen bedrijf hebben gehad en vanwege fysieke problemen (versleten rug, een ongeluk, een bedrijfsongeval) bij het WSW-bedrijf zijn gaan werken. Ook is er een groep die op latere leeftijd psychische of sociaal-psychische problemen heeft gekregen. Van de jongeren heeft een aantal een WAJONG-uitkering; zij zijn niet in dienst van het bedrijf maar werken er met behoud van uitkering.

Verschillende instellingen kunnen betrokken zijn bij de ondersteuning van deze doelgroep, zoals maatschappelijk werk, de gemeentelijke kredietbank, bewindvoerders, GGZ, Jeugdzorg, medische diensten (mensen hebben vaak fysieke problemen of klachten) en de ondersteunende diensten van het WSW bedrijf – de werkleiders en andere leidinggevenden bij het bedrijf spelen vaak een grote rol in de directe hulp en ondersteuning, bijvoorbeeld bij het invullen van formulieren, het uitleggen van de inhoud van brieven of het voeren van een ondersteunend gesprek.

Oorzaken en gevolgen

Naast de oorzaken van laaggeletterdheid die in het algemeen gelden, geldt uiteraard voor de groep WSW-werknemers dat cursisten met algemene of specifieke leerproblemen of lichamelijke handicaps veruit in de meerderheid zijn.

Voor veel mensen in deze doelgroep is de wereld niet zo groot, wat overigens niet altijd als negatief wordt ervaren. Het kan voor hen belangrijk zijn dat de omgeving bekend en veilig is, zonder grote prestatie- of werkdruk. Er is veel sprake van afhankelijkheid en het sociale isolement als gevolg van laaggeletterdheid is ook bij deze doelgroep zichtbaar. Tegelijkertijd is er sprake van een sterk sociaal werkkader. Door sommigen wordt dat als benauwend en beperkend ervaren (sociale controle in sommige groepen), door anderen als veilig en prettig. Schaamte is er in deze doelgroep vaak niet alleen voor het laaggeletterd zijn, maar ook voor het feit dat men bij 'de sociale werkplaats' werkt. Er is weinig tot geen uitzicht op werk buiten het WSW-bedrijf.

Motivatie

De motivatie om aan een cursus deel te nemen is meestal in het begin erg breed: "Ik wil beter leren lezen en schrijven", maar kan ook heel gericht en werkgerelateerd zijn. Men wil bijvoorbeeld voorman worden, een groot rijbewijs halen, een cursus Duits gaan volgen die men nodig heeft voor het werk of beter met geld leren omgaan omdat het werk in de

kantine dat vereist. Ook komt het wel voor dat men de eigen kinderen wil helpen. Voor sommige cursisten is de cursus ook onmiskenbaar 'eens iets anders', een uitje. Waar deze vormen van motivatie niet tot actie leiden, durft men soms uiteindelijk de stap toch te zetten als men wordt overgehaald door een collega of gestimuleerd door de direct leidinggevende (de werkleider) bij het bedrijf.

Veel cursisten zijn er trots op dat ze naar school gaan; het verhoogt hun gevoel van eigenwaarde en ze ontlenen er - in ieder geval in eigen ogen - een zekere status aan. Dat blijkt bijvoorbeeld als werkmeesters worden uitgenodigd om op school te komen kijken, of als groepen op excursie gaan naar de werkplek. Veel WSW-werknemers gaan eerst naar huis om zich te wassen en te verkleeden voordat ze naar school gaan.

Aanbod

Scholing voor laaggeletterde WSW-werknemers wordt in verschillende vormen aangeboden: binnen of buiten het WSW-bedrijf, al dan niet in aparte LVG-groepen (groepen voor Licht Verstandelijk Gehandicapten) of groepen voor ex-zmlk-leerlingen, of in korte cursussen met een speciaal doel. De laatste cursussen zijn vaak bedoeld om voor cursisten de drempel naar scholing te verlagen.

Naast de aandacht voor basisvaardigheden (Nederlands en rekenen) kunnen in cursussen in principe alle onderwerpen aan bod komen die deel uitmaken van de leefwereld van de cursist, zoals gezonde voeding, opvoedingsproblemen, ziekteverschijnselen, schulden, huiselijk geweld, ruzie en conflicten (ook in de groep), sociale controle, (voor)oordelen, feiten en meningen enzovoort. Zo kan er sprake zijn van een geïntegreerde cursus sociale kennis en vaardigheden. Daarbij kunnen naast de reguliere werkvormen allerlei activiteiten van toepassing zijn, zoals excursies en uitstapjes, bedrijfsbezoeken, een middag met werkleiders, het maken van een krant of verslag, spreekbeurten, enzovoort.

In het boven beschreven voorbeeld van 60 cursisten van een Noord-Nederlands roc is maatwerk het uitgangspunt. Daarbij blijkt: hoe hoger het niveau, hoe duidelijker de doelen, hoe korter de cursus, hoe groter de door- of uitstroom.

De cursisten schrijven in principe voor een jaar in. Voor een grote groep WSW-werknemers is er jaarlijks verlenging; sommige cursisten zijn al jaren 'binnen'.

De lessen duren inclusief pauze 2,5 uur.

De groepen basisvaardigheden (NT1 en rekenen) kennen zowel autochtone als allochtone cursisten, waarbij in de hoogste niveaugroep (niveau 2 - 3) de verdeling ongeveer 50/50 is. In lagere niveaugroepen (niveaus <1 - 1 en >1 - 2) en rekengroepen is het aantal allochtonen aanzienlijk minder.

Knelpunten en leerproblemen

Bij het werken aan laaggeletterdheid treden bij de leden van deze doelgroep een aantal specifieke knelpunten op:

- Veel laaggeletterde WSW-werknemers ondervinden in combinatie met problemen met lezen, schrijven, luisteren en spreken veel last van faalangst en van de invloed van de streektaal, die meestal de moedertaal is.
- Veel leervragen van cursisten betreffen computervaardigheden, maar vaak financiert het WSW-bedrijf alleen computercursussen als ze voor het werk nodig zijn.

- Het zou voor veel cursisten heel goed zijn om vaker dan één keer per week naar school te gaan. Niet ieder bedrijf gaat daarmee akkoord, hoewel er ook voorbeelden zijn van 'good practice' – er is een bedrijf dat stimuleert dat mensen vaker naar school gaan: in rustige tijden kan dat wel vijf keer per week, als het druk is op het werk (in dit geval is dat seizoensgebonden) kan het tijdelijk alleen op de avond.
- Veel leden van deze doelgroep blijven erg lang 'in huis'. Zelfs wanneer niveauverhoging er niet in zit, zijn er argumenten die ervoor pleiten om dit mogelijk te maken:
 - o Het belang van het onderhoud van de vaardigheid; stoppen met oefenen betekent vaak achteruitgang;
 - o Het belang van het sociale kader;
 - o Het belang van het gevoel van eigenwaarde en maatschappelijke betekenis dat cursisten kunnen ontleen aan 'school en leren'.

Wanneer het een cursus op kosten van het bedrijf betreft, hangt het af van de toeleider (de werkgever) of en hoe lang mensen naar een cursus mogen, maar ook roc's kunnen grenzen stellen. Afhankelijk van de visie op bovenstaande belangen kan het voorkomen dat mensen jarenlang een cursus basisvaardigheden (lezen/schrijven) blijven volgen. Een hiermee samenhangend knelpunt kan zijn dat er een zekere gewenning optreedt en de betreffende cursist moeilijker openstaat voor nieuwe dingen, zoals nieuw materiaal of andere patronen.

Begeleiding

Het bovenstaande houdt wat de begeleiding van deze doelgroep betreft in het algemeen in dat geduld, scherp waarnemen en flexibiliteit van doorslaggevend belang zijn. De docent zal verder moeten beschikken over een groot aantal kwaliteiten:

- Persoonlijke eigenschappen als empathisch en relativerend vermogen, vermogen tot zelfreflectie en een gevoel voor humor;
- het vermogen afstand en nabijheid te bewaken;
- het vermogen basisvaardigheidsdoelen als lezen, schrijven, rekenen te verbinden aan verhalen, problemen etc. ;
- Het vermogen kleine doelen te benoemen;
- Het vermogen materiaal te maken van de actualiteit (persoonlijk en organisatorisch);
- Kennis van wat er speelt in een WSW-bedrijf (door middel van contacten met werkleiders en scholingsmedewerkers);
- Kennis over het leven van de betreffende doelgroep;
- Kennis van de sociale kaart en de bereidheid om door te verwijzen of mensen in contact te brengen met bijvoorbeeld hulpverleners.

Ook aan de onderwijsorganisatie wordt eisen gesteld. Aandacht voor laaggeletterdheid in het algemeen en ruimte voor bijscholing en deskundigheidsbevordering zijn belangrijk maar dreigen soms te verdwijnen door ontwikkelingen als bezuinigingen, wisselingen in het team of andere organisatorische vernieuwingen.

In verband met het bedienen van deze specifieke doelgroep is daarnaast het contact met het WSW-bedrijf, bijvoorbeeld in de persoon van de werkleider, essentieel. Daarbij moet ook worden gedacht aan regelmatige rapportages na voortgangsgesprekken met cursisten. Een WSW-bedrijf zoekt soms een op maat gemaakte specifieke cursus, zoals sleutelvaardigheden, budgettering of een kassacursus voor een cursiste, waarop een roc kan inspelen.

Ook contacten met andere contactpersonen en begeleiders zijn belangrijk. Initiatieven en bewegingen van andere partijen kunnen mogelijkheden voor samenwerking inhouden. Voor gemeentes is 'werken in de wijk' speerpunt. Dat betekent ook dat er contact wordt opgenomen met het WSW-bedrijf van werknemers die zich in een bepaalde wijk melden, zodat kan worden overlegd over deelname en eventueel doorstroming naar een reguliere groep.

Successen

Hoewel laaggeletterde cursisten uit beschermde werkvormen zelden of nooit naar het reguliere bedrijfsleven doorstromen na een cursus, kunnen succesvolle trajecten vaak van groot belang zijn in het persoonlijk leven van de cursist. Dat blijkt speciaal te gelden voor cursisten die vaker dan één keer per week naar school komen. Zo kan bij gezamenlijke activiteiten als het voorbereiden van een uitje of excursie het zelfvertrouwen aanzienlijk stijgen door het besef te kunnen opbellen, informeren en regelen, geld te kunnen innen, te kunnen zorgen dat de kas klopt en uit te kunnen rekenen hoeveel geld er nodig is om ook uit eten te kunnen. Het resulterende gevoel van trots blijkt duidelijk als werkleiders op bezoek komen of als de groep op excursie gaat naar de werkplek.

Het portfoliosysteem blijkt voor sommige cursisten, met name in de hogere niveaus, goed te werken; structuur en overzicht en systematisch werken aan vooraf geformuleerde doelen krijgen vorm aan de hand van vragen als: "Wat wil je leren de komende tijd?", "Hoe lang wil je daaraan werken?", "Wanneer wil je een 'product' leveren?", "Wat wil je daarna doen?" Er zijn echter ook cursisten voor wie dit niet voldoet.

Het opleiden en inzetten van ambassadeurs Laaggeletterdheid blijkt goed te werken, niet alleen in werving en toeleiding en om bekendheid te krijgen voor het probleem van laaggeletterdheid, maar ook als stimulans voor de doelgroep zelf, die hiermee eerder 'de schaamte voorbij' is.

In veel groepen, maar met name de lagere niveaugroepen, is de aandacht voor sociale kennis en vaardigheden impliciet. Het gaat dan bijvoorbeeld om duidelijk groeten, naar elkaar luisteren, elkaar respecteren en helpen, op tijd komen en afbellen als je niet komt. Maar ook, in gesprekken over actuele onderwerpen, is er in de vorm van vragen als "Wat doe je als...?", "Wat doe je met...?", "Waar moet je zijn als ...?" aandacht voor het geven van een mening en het onderscheid maken tussen objectiviteit en subjectiviteit. Zowel in het overleg met de toeleider als in de voortgangsrapportages wordt vaak ook de ontwikkeling van dit soort sociale aspecten benoemd.

Voor cursisten die op cognitief gebied misschien niet meer bij kunnen leren, kan deze ontwikkeling een reden zijn om toch met de cursus door te gaan, naast het feit dat verworven kennis weg kan zakken als hij niet wordt onderhouden. Dat betekent wel dat er voor de cursus naast de taal- of rekendoelen ook doelen op het gebied van sociale- en/of sleutelvaardigheden moeten worden benoemd.

2.7 Werkzoekenden

Bij deze doelgroep laaggeletterden gaat het om mannen en vrouwen van 18 tot 65 jaar met een WW-, Bijstand, WAO-, WIA- of WAJONG-uitkering. In deze groep komt

laaggeletterdheid relatief veel voor. Van de werkloze Nederlanders is 18% laaggeletterd ten opzichte van 13 % van alle volwassen Nederlanders. Van de mensen met een WAO-uitkering is zelfs 25% laaggeletterd! We mogen dus aannemen dat laaggeletterdheid de kans op werkloosheid of WAO vergroot én vervolgens de kans op het vinden van werk ernstig belemmert. De verhalen uit de praktijk van deze mensen bevestigen dat.

Ondanks het hoge aantal laaggeletterde mensen in de WAO is er, behalve deze cijfers, weinig bekend over laaggeletterden met een WAO-uitkering; het lijkt een verborgen groep die relatief te weinig voorkomt in het cursistenbestand van NT1-onderwijs. Misschien melden werkzoekenden zich niet aan omdat ze het idee hebben dat ze vanwege hun uitkering geen cursus mogen volgen.

Onder de werkloze Nederlanders zijn significant meer laaggeletterden dan onder de andere Nederlanders. Uit onderzoek van de OESO blijkt dat laaggeletterde mannen tussen 23 en 33 jaar vijf keer minder kans hebben om een fulltime baan te vinden dan andere mannen. Laaggeletterde vrouwen tussen 23 en 33 jaar hebben drie maal minder kans dan andere vrouwen om een fulltime baan te vinden. Laaggeletterde 37- jarigen hebben zes keer zo veel kans op werkloosheid dan andere mannen.

Uit onderzoek in de Verenigde Staten blijkt dat bijna 80 % van de 19- tot 23-jarigen die leven van een sociale uitkering, een geletterdheidsniveau heeft dat beneden het Amerikaanse gemiddelde ligt. Van de Britse volwassenen, die uitsluitend leven van een sociale uitkering, scoort tweederde op de laagste niveaus van geletterdheid.

Laaggeletterde mensen zijn zeer in het nadeel op de arbeidsmarkt. Ze hebben vaak het onderwijs verlaten zonder een diploma, laat staan een startkwalificatie (een mbo-opleiding op niveau 2). Vaak is het bij basisonderwijs en speciaal onderwijs gebleven, al of niet afgerond. Hierdoor wordt toetreding en handhaving op de arbeidsmarkt steeds moeilijker.

Het wel of niet hebben van werk heeft omgekeerd ook invloed op geletterdheid. Lees- en schrijfvaardigheden moeten namelijk onderhouden worden, anders gaan ze achteruit. Omdat de werkomgeving blijvend eisen stelt, loopt de werknemer minder kans op achteruitgang.

Gevolgen

Naast het 'achterstallig onderhoud' van lees- en schrijfvaardigheden, met daardoor een teruglopende kans op het vinden van werk, zijn de gevolgen van laaggeletterdheid voor werkzoekenden evident: men heeft moeite met het lezen van werkadvertenties en het schrijven van sollicitatiebrieven, men kan geen vakgerichte opleiding volgen en is dus vaak aangewezen op onaantrekkelijk laagbetaald werk zonder toekomstperspectief of op gesubsidieerde arbeid, of men wordt blijvend afhankelijk van een uitkering.

Voor deze subgroep zijn de gevolgen van laaggeletterdheid extra schrijnend: het sociaal isolement dat voor de werkzoekende op de loer ligt, kan nog versterkt worden door de gevolgen van laaggeletterdheid op sociaal-emotioneel gebied: schaamtegevoel, teruggetrokken leven, afhankelijkheid van anderen voor bijvoorbeeld post en administratie, sociaal psychologische problemen in verband met een gevoel van persoonlijk falen en het gevoel de enige te zijn. Ook het feit dat men niet kan e-mailen en sms'en zet deze mensen op een achterstand. Ze zijn dan ook relatief weinig publiek actief.

Leervragen en knelpunten

Laaggeletterde cursisten die werkloos zijn, hebben soms een speciale leervraag: ze willen bijvoorbeeld sollicitatiebrieven leren schrijven of zijn geïnteresseerd in het maken van een portfolio.

Cursisten die werkloos zijn en gemotiveerd raken om te leren, willen veelal graag vaker dan één keer per week naar school. De ervaring leert dat vaker naar school gaan meer resultaat oplevert. Helaas blijkt dat medewerkers van het CWI laaggeletterde cliënten die zich inschrijven voor een WW-uitkering niet altijd doorverwijzen naar een roc. Mogelijk wordt de laaggeletterdheid niet herkend of heeft men het idee dat de cliënt dan niet beschikbaar zou zijn voor de arbeidsmarkt.

Aanbod

Reguliere cursus Basisvaardigheden

Het reguliere onderwijsaanbod voor laaggeletterden ziet er doorgaans als volgt uit:

- NT1: Nederlands lezen en schrijven, waarbij begrijpend lezen ook een belangrijk onderdeel is. De cursisten kunnen vaak voor lezen en schrijven op verschillende dagdelen en meerdere keren per week naar school: ochtend, middag of avond of een combinatie hiervan, afhankelijk van hun (werk)situatie.
- Rekenen/ Budgetteren
- Computercursus voor beginners
- Sociale vaardigheden
- Verder kunnen cursisten, die dat (inmiddels) aankunnen op veel roc's ook bijvoorbeeld de cursus Engels voor beginners volgen.

Een dergelijke cursus heeft meestal geen vastgestelde lengte. Inschrijving en betaling gelden vaak tot aan de zomervakantie of er is een aanbod voor telkens een half jaar of korter. Daarna schrijven veel cursisten zich opnieuw in. Cursisten kunnen op elk moment instromen. De stelregel is: vandaag aanmelden, zo mogelijk morgen een intake en direct beginnen.

Als de cursist zover is en dat zelf wil, kan er een KSE- afsluitingstoets van het CITO voor de NT1-niveaus worden afgenomen. De cursist (of de toeleider) beslist zelf of hij vindt dat hij genoeg geleerd heeft en wil stoppen.

De Sociale Dienst stuurt regelmatig mensen door voor een traject Basisvaardigheden, lezen, schrijven en/of rekenen) van het reguliere aanbod.

Cursisten die willen leren om een sollicitatiebrief te schrijven, kunnen dit aangeboden krijgen als onderdeel van een cursus Lezen en Schrijven in het reguliere aanbod. Ook wordt 'sollicitatiebrieven leren schrijven' of 'portfolio maken' als korte cursus aangeboden, of als onderdeel van een cursus in samenwerking met een CWI en/of Sociale Dienst.

Cursussen voor mensen met een uitkering

Er zijn ook speciale cursussen voor mensen met een uitkering. De voorbeelden hieronder zijn ontleend aan het onderwijsaanbod van het Noorderpoortcollege in Winschoten.

Cursus Sociale Activering

In samenwerking met het IGSD wordt voor mensen met een bijstandsuitkering een cursus Sociale Activering gegeven, vooral gericht op 'fase 4 cliënten' (cliënten met grote afstand tot de arbeidsmarkt). Deze cursus is niet speciaal voor laaggeletterden. Wel wordt in elke groep voorlichting gegeven over de mogelijkheden om jezelf bij te spijkeren op bijvoorbeeld lezen en schrijven of rekenen, als vervolgmogelijkheid.

Traject Werk en Scholing

Door de Gemeentelijke Sociale Diensten worden regelmatig cliënten doorverwezen naar het roc voor een traject Werk en Scholing: keuzevakken op VMBO-tl niveau, en bijvoorbeeld beroepenoriëntatie, portfolio maken en sollicitatiebrieven schrijven. Als bij de intake blijkt dat de cursist te laaggeletterd is voor dit traject, kan hij eerst of daarnaast een cursus lezen en schrijven volgen.

Werkcentrum: Oldambt werkt

Dit is een samenwerkingsproject van CWI, IGSD en Noorderpoortcollege, niet speciaal voor laaggeletterden. Iemand die werkloos wordt krijgt een werkintake van een CWI-medewerker. Hierin wordt bepaald of de persoon in aanmerking komt voor het project 'Oldambt werkt'. Dit project omvat onder andere een cursus van drie dagdelen, gedurende drie weken, door docenten van het roc: een dagdeel 'kennen en kunnen' (wat kan ik, wat wil ik etc.), een dagdeel computervaardigheden en een dagdeel sollicitatiebrieven leren schrijven. Daarnaast of daarna kan er gekozen worden voor zogenaamde arrangementen, bijvoorbeeld een opleidingstraject. Als blijkt dat iemand laaggeletterd is, behoort een cursus lezen en schrijven ook tot de mogelijkheden.

Begeleiding en organisatie

Instellingen als de Sociale Dienst, het CWI, een enkele keer een re-integratiebedrijf, maatschappelijk werk en GGZ- instellingen kunnen betrokken zijn bij de begeleiding en ondersteuning van werkloze laaggeletterden.

Het is voor deze cursisten belangrijk dat in de begeleidingstrajecten de mogelijkheid is ingebouwd om meerdere dagdelen per week naar school te gaan. Hier moet flexibel mee omgegaan worden: als de cursist (tijdelijk) geen werk meer heeft, dan zou er in overleg een weekrooster gemaakt kunnen voor verschillende lesdagdelen.

Het zou een goede zaak zijn als de CWI-medewerkers laaggeletterdheid bij cliënten zo spoedig mogelijk kunnen herkennen. Als een cliënt geen startkwalificatie heeft voor de arbeidsmarkt kan er al een lichtje gaan branden wat betreft mogelijke laaggeletterdheid. Voorlichting over het aanbod van de roc's aan CWI's en goede afspraken met het naburige roc om de laaggeletterde cliënt direct door te verwijzen zijn daarbij cruciaal. Na een intake kan dan, uiteraard met instemming van de betreffende en in goed overleg, een trajectplan voor het bijspijkeren van basisvaardigheden gemaakt worden. Zodra er een baan is voor de cursist gaat het werk uiteraard voor, maar uit ervaring blijkt dat sommige mensen dan toch graag 's avonds verder willen blijven leren.

Hetzelfde geldt voor de Gemeentelijke Sociale diensten. Ook hier zijn voorlichting, een snelle doorverwijzing en een goede samenwerking uiterst belangrijk.

Successen

Mogelijkheden voor doorstroming naar werk, vrijwilligerswerk of een vervolgtraject zijn er zeker. Veel cursisten ontdekken tot hun verrassing dat ze best iets kunnen leren en ontlenen hier zelfvertrouwen aan. Sommigen gaan ook andere lessen volgen dan NT1, bijvoorbeeld computerles of Engels, en komen er zo soms toe wel vijf dagdelen per week naar het roc te gaan.

Een aantal cursisten is in staat om nog verder te leren; ze volgen bijvoorbeeld vmbo-vakken na de NT1-cursus.

Er zijn ook cursisten die ambassadeur worden. Een ambassadeur gaat bijvoorbeeld mee naar voorlichtingbijeenkomsten en houdt daar een praatje over zijn eigen ervaring met laaggeletterdheid en met de cursus ("Ik had nooit gedacht dat ik dat zou durven."). Voordat ze een cursus volgden, zaten veel van deze cursisten in een sociaal isolement, maar de meesten staan nu anders in het leven. Het blijkt voor velen een zinvolle en leuke dagbesteding om je te blijven ontwikkelen en daar zelf ook de resultaten van te ervaren. Cursisten vinden soms werkzaamheden, met name vrijwilligerswerk, soms ook binnen het roc: een cursiste die eerst moeite had met rekenen, helpt nu achter de kassa in de kantine. Daarnaast helpt ze als assistente van de docent in een andere rekengroep. Een andere cursist helpt nu de docent bij een alfagroep NT2 en in de spreekvaardigheidles van NT2 'Samen Verder'.

Het is duidelijk dat vaker naar school gaan helpt. Herhaling en veel oefenen is belangrijk bij mensen met leerproblemen. Vooral voor de cursisten met het allerlaagste beginniveau blijkt één dagdeel per week echt te weinig.

3 Oorzaken van laaggeletterdheid

3.1 Zelden één specifieke oorzaak

In diverse bronnen⁵ worden diverse oorzaken van laaggeletterdheid genoemd, waarbij geldt dat er in de praktijk vrijwel nooit sprake is van één oorzaak, maar meestal van een combinatie van factoren. Dat komt ook tot uiting in het feit dat een laaggeletterde van verschillende subgroepen deel kan uitmaken, alleen al door het doorschuiven van de generaties: de ouderen van nu zijn de jongeren, de kinderen van vroeger; ouders van jonge kinderen kunnen een nieuwe groep jonge laaggeletterden laten opgroeien. Ook werkenden en niet werkenden behoorden ooit tot de jongeren en waren misschien kinderen van laaggeletterde ouders, enzovoort.

Voor docenten is het van belang de oorzaken van laaggeletterdheid te kennen en te kunnen signaleren dat een bepaalde oorzaak tot totaal verschillend gedrag kan leiden. Zo kan bijvoorbeeld een jongere cursist zich extreem onverschillig opstellen of bij het minste of geringste grof en brutaal worden om zijn faalangst en een gebrek aan zelfvertrouwen te maskeren. Een andere, oudere cursist zal misschien te kampen hebben met dezelfde faalangst, maar dat op een totaal andere manier uiten, bijvoorbeeld door juist stil en teruggetrokken te zijn.

Een NT1-docent zal vanuit de kenmerken en achtergronden van de betreffende cursisten een en ander moeten herkennen en doorzien om hen adequaat te kunnen begeleiden.

Opgroeien met een andere thuistaal dan het Nederlands leidt niet automatisch tot laaggeletterdheid, maar opgroeien in een taalarme omgeving wel.

Opgroeien met een andere thuistaal kan verrijkend zijn, omdat het de mogelijkheid biedt tot tweetaligheid. Bovendien kan de ervaring van het leren van een tweede taal een gunstige invloed hebben op de leervaardigheid. Daarentegen loopt een kind dat opgroeit in een omgeving waarin weinig wordt gesproken, gezongen of voorgelezen en waarin lezen en schrijven geen plaats hebben, meteen al een grote taalachterstand op.

In zijn algemeenheid kan gesteld worden dat de achterstand die men als jongere oploopt heel moeilijk is in te halen. 'Leren' is immers een complex fenomeen, waarbij zowel sociale, culturele, economische en individuele omstandigheden een rol spelen. Die invloeden gaan samen en beïnvloeden en versterken elkaar. Achterstand is hierbij meer dan alleen taalachterstand (zie ook hoofdstuk 1, 1.5).

De oorzaken van laaggeletterdheid kunnen in drie clusters benoemd worden.

- Thuissituatie en sociale omgeving
- Het onderwijs
- Individuele factoren.

Hieronder gaan we op elk van deze clusters dieper in.

⁵ O.a. *Vooronderzoek laaggeletterdheid in regio Groot-Rijnmond* (CINOP, 2008) en *Laaggeletterd in de Lage landen* (Bohenn et al., 2004)

3.2 Thuissituatie en sociale omgeving

Jonge kinderen die in taalarme gezinnen geboren zijn, hebben hierdoor vaak al een taalachterstand van gemiddeld twee jaar als ze op de basisschool komen. Deze achterstand is heel moeilijk in te lopen. Als de ouders ook niet kunnen lezen en schrijven en er over het algemeen geen waarde wordt gehecht aan leren, ligt laaggeletterdheid voor de hand. Vaak zijn laaggeletterden al vroeg van school gehaald om te gaan werken. Een kloof tussen thuistaal en de taal die op school wordt onderwezen, kan ook een factor zijn, ook als die thuistaal een Nederlandse streektaal of dialect is. Verder kan een problematische thuissituatie, bijvoorbeeld met verwaarlozing, huiselijk geweld, dood van een van ouders, scheiding, of een andere traumatische ervaring, een rol spelen.

3.3 Het onderwijs

Het traditionele onderwijs was niet toegesneden op het voorkomen van laaggeletterdheid. Klassikale onderwijsvormen bevorderden vaak dat langzame leerders afhaakten. In de grote klassen werden de 'goede' en de 'slechte' leerlingen soms in alle openheid verschillend behandeld: de goeden voorin de klas, de zwakken achterin, waar ze verder werden verwaarloosd. Deze kinderen leerden weinig, kregen geen aandacht en hadden behalve 'de planten water geven' geen enkele uitdaging. De lage verwachtingen die leerkrachten van sommige leerlingen hadden, hingen vaak samen met hun afkomst ("Dat is er een van..."). Ook de ouders zelf hadden vaak geen hoge verwachtingen om die reden: "Ons soort mensen hoeft geen burgemeester te worden." Vaak was er sprake van hiaten in de zorgstructuur van de school, waardoor de resultaten niet adequaat in beeld werden gebracht en er geen passende remediëring tot stand kwam. Ten slotte is er het aspect van een onveilig sociaal-emotioneel klimaat, waarin een kind bijvoorbeeld gepest wordt, dat van invloed kan zijn.

3.4 Individuele factoren

Ziekte kan een oorzaak van laaggeletterdheid zijn vanwege veel schoolverzuim, maar bepaalde aandoeningen kunnen op zich al belemmerend zijn voor het leren, zoals hersenletsel, cognitieve beperkingen, dyslexie en dyscalculie, leer- en ontwikkelingsstoornissen zoals ADHD of gedragsstoornissen. Vooral bij oudere laaggeletterden geldt dat veel daarvan vroeger niet werd onderkend. Een weerzin tegen school en leren is een individuele factor die voortijdig schoolverlaten tot gevolg kan hebben, op zich al een mogelijke oorzaak van laaggeletterdheid, mogelijk nog versterkt door het verder niet meer onderhouden van lees- en schrijfvaardigheden.

4 Gevolgen van laaggeletterdheid

4.1 Geen vat op het leven

Ten aanzien van beheersing van communicatiemiddelen is er bij laaggeletterdheid sprake van een aanzienlijk tekort wat betreft lezen, schrijven, rekenen, digitale technieken, sociale kennis en vaardigheden. In het maatschappelijk functioneren leidt dit tot kleinere kansen op werk en inkomen, maatschappelijke participatie en inburgering. De gevolgen hiervan zijn grotere kansen op maatschappelijk isolement, werkloosheid, uitkeringsafhankelijkheid, weinig loopbaanperspectief, wonen in achterstandswijken, doorgeven van achterstanden aan kinderen, een laag zelfbeeld en een lage graad van zelfbewustzijn, afhankelijkheid en een tekort aan zelfsturing.

Met andere woorden: de laaggeletterde kent vaak een lage mate van meedoen, heeft vaak weinig vat op het leven en kan dit vaak niet zelf sturen.

De problematiek neemt toe naarmate deze aspecten meer in combinatie voorkomen.

Wat hierboven samenvattend gesteld is, kunnen we onderscheiden in gevolgen voor de laaggeletterde zelf en gevolgen voor de samenleving als geheel.

4.2 Gevolgen voor de laaggeletterde zelf

Op het gebied van arbeid en inkomen behoort de laaggeletterde vaak tot de laagste inkomensgroepen: 32 % van de laagste inkomensgroep is laaggeletterd⁶ en is vaak aangewezen op onaantrekkelijk laagbetaald werk zonder toekomstperspectief, op gesubsidieerde arbeid of op een uitkering. 18% van de werklozen is laaggeletterd, van de mensen in de WAO is dat zelfs 25 %⁷.

Op sociaal-emotioneel gebied resulteert laaggeletterdheid vaak in een sociaal isolement, vaak ten gevolge van een schaamtegevoel, bijvoorbeeld vanwege de afhankelijkheid van anderen voor bijvoorbeeld post en administratie. Sociaal psychologische problemen in verband met een gevoel van persoonlijk falen en het gevoel de enige te zijn, kunnen leiden tot een teruggetrokken leven met weinig publieke activiteit en zonder de mogelijkheden van middelen als e-mail en sms om het isolement te doorbreken.

4.3 Gevolgen voor de samenleving

Sociale aspecten

Veel laaggeletterden leiden een teruggetrokken en geïsoleerd bestaan. Ze nemen nauwelijks deel aan het maatschappelijk leven in buurten, scholen, bewonersgroepen of verenigingen. Ze spelen niet of nauwelijks een rol in de schoolloopbaan van hun (klein)kind of als vrijwilliger bij sportverenigingen. Waar van hooggeletterden een hoog percentage lid is van een vereniging met een maatschappelijk doel of van een natuur- of milieuvereniging, is dat percentage bij laaggeletterden aanzienlijk lager.

⁶ O.a. *Vooronderzoek laaggeletterdheid in regio Groot-Rijnmond* (CINOP, 2008) en *Laaggeletterd in de Lage landen* (Bohenn et al., 2004).

⁷ Groot, W. en Maassen van den Brink, H. (2006) *Stil Vermogen*, Den Haag: Stichting Lezen en Schrijven.

Gevolgen voor het bedrijfsleven

Ongeveer 1 op de 15 werknemers heeft moeite met lees- en schrijftaken. Voor deze groep wordt het steeds moeilijker om volwaardig mee te doen aan het productieproces. Uiteindelijk leidt laaggeletterdheid tot productiviteitsverlies, veiligheidsrisico's en gebrekkige communicatie binnen het bedrijf en met klanten, met hoge economische en maatschappelijke kosten voor het bedrijfsleven als gevolg.

Werkgevers die de laaggeletterdheid onder hun eigen personeel aanpakken, verhogen hun productiviteit, verminderen de kans op het aantal bedrijfsongelukken en werken aan het terugdringen van het ziekteverzuim.

Gevolgen voor de samenleving als geheel

In het onderzoek *Stil Vermogen* (zie voetnoot) is de maatschappelijke waarde van de welvaarts- en inverdieneffecten van het uitbannen van laaggeletterdheid voor gezondheid, criminaliteit, kwaliteit van leven en sociale zekerheid berekend. De totale waarde van de welvaartseffecten van het uitbannen van laaggeletterdheid wordt door de onderzoekers geschat op 10 – 22 procent van het Bruto Binnenlands Product. De inverdieneffecten van het uitbannen van laaggeletterdheid op het terrein van gezondheidszorg, criminaliteit en sociale zekerheid bedragen ongeveer 537 miljoen per jaar.

5 Drempels bij het bereiken van de doelgroep

Laaggeletterden zijn vaak moeilijk te bereiken omdat zij niet lezen en zich maatschappelijk isoleren. Zij hebben vaak een negatief maatschappijbeeld en een laag zelfbeeld en zijn moeilijk te activeren omdat zij zich schamen voor hun laaggeletterdheid, of deze verdringen.

Hieronder noemen wij een aantal drempels⁸ die het bestrijden van laaggeletterdheid bemoeilijken.

5.1 Schaamte

Op laaggeletterdheid rust nog altijd een groot taboe. Veel mensen schamen zich dat zij moeite hebben met lezen, schrijven en rekenen. Hun schaamte blokkeert de weg naar een cursus. Er is een soort van emotionele '*coming out*' voor nodig om de weg naar onderwijs vrij te maken.

5.2 Negatieve schoolervaringen

Voor veel mensen was het jeugdonderwijs een grote teleurstelling. Ze hebben een hartgrondige hekel gekregen aan het schoolse leren en daarom staan ze niet te springen om zich opnieuw voor school aan te melden. Ze hebben een afweermechanisme opgebouwd om zich te beschermen tegen nieuwe pijnlijke faalervaringen. Zeker voor mensen die vroeger op school gepest werden, is de drempel om op latere leeftijd weer naar school te gaan hoog.

5.3 Faalangst en gebrek aan vertrouwen in het eigen leervermogen

Mede op grond van slechte schoolresultaten hebben mensen geen vertrouwen in hun eigen leervermogen. Een veelgehoorde uitspraak is: "Als ik het vroeger niet kon leren, waarom nu dan wel?".

5.4 Acceptatie van geringe taal- en rekenvaardigheid

Er zijn volwassenen die niet verwachten ooit beter te leren lezen, schrijven en rekenen. In het verleden is elke poging om het te leren op een mislukking uitgelopen en men heeft de hoop verloren. Ze hebben hun leven dusdanig georganiseerd dat ze kunnen leven met hun laaggeletterdheid en dat ook accepteren.

⁸ Uit: *Vooronderzoek laaggeletterdheid in regio Groot-Rijnmond* (CINOP, 2008).

5.5 Vermijding en compensatie

Veel laaggeletterden hebben geleerd om zich op een of andere manier te redden. Zo worden lees- en schrijftaken uitbesteed aan partner, kinderen, familie, collega's of vrienden. En leestaken kunnen worden gecompenseerd door een goed ontwikkeld geheugen.

5.6 Zich van geen probleem bewust

Een aantal laaggeletterden ervaart de eigen laaggeletterdheid in het geheel niet als problematisch, komt er rond voor uit en is niet van zins om beter te leren lezen en schrijven. Ze redden zich wel, zo luidt hun stellige overtuiging.

5.7 Laaggeletterdheid als ondergeschikt probleem

Laaggeletterden kampen veelal met een meervoudige problematiek. Er kunnen problemen zijn met de gezondheid, rondkomen van een minimuminkomen, problemen met kinderen en problemen in de relationele sfeer. Bij een accumulatie van problemen, kan het probleem van laaggeletterdheid worden ervaren als een ondergeschikt probleem, dat geen directe aandacht behoeft.

5.8 Ontkennen laaggeletterdheid

Laaggeletterden kunnen hun eigen lees- en schrijfvaardigheid ook schromelijk overschatten. Omdat ze zo weinig lezen en schrijven, zijn ze zich er niet van bewust dat ze er moeite mee hebben. Vooral jongeren zijn zich niet altijd bewust van hun lage taalniveau. Een veelgehoorde uitspraak is: "Ik kan heel goed lezen, maar ik begrijp het alleen niet."

5.9 Mentaal vergroeid met laaggeletterdheid

Laaggeletterde volwassenen zijn hun hele leven lang al laaggeletterd en zijn zich er niet van bewust dat ze daarin verandering kunnen brengen. Hun laaggeletterdheid is een deel van hun identiteit geworden. Ze zijn mentaal zo vergroeid met hun laaggeletterdheid dat ze helemaal geen behoefte voelen om er iets aan te doen. Mensen die uiteindelijk toch de stap naar onderwijs zetten, vatten de levensperiode die daaraan vooraf ging vaak samen als: "Je wist gewoon niet beter."

5.10 Tijd en gelegenheid

Een baan of zorgtaken kunnen het volgen van scholing in de weg staan. Indien laaggeletterde volwassenen betaalde arbeid verrichten, gaat het vaak om een baan met onregelmatige werktijden (ploegendiensten, seizoensarbeid e.d.). Onregelmatig werk valt vaak moeilijk te combineren met het volgen van onderwijs.

6 Factoren die het leren beïnvloeden

Zoals in hoofdstuk 5 is beschreven, is de groep laaggeletterden als geheel moeilijk te bereiken. Degenen die wel bereikt zijn en de stap naar het volgen van onderwijs gezet hebben, kunnen bovendien met een aantal factoren worden geconfronteerd die hun verdere schoolloopbaan kunnen beïnvloeden.

We onderscheiden hierbij factoren die te maken hebben met de organisatie van het onderwijs en factoren in de interactie van de cursist met de groep. Al deze factoren kunnen het leren bemoeilijken.

6.1 De organisatie van het onderwijs

Vanwege de kwetsbaarheid van de doelgroep is het eerste contact van de deelnemer met de organisatie van cruciaal belang. De contacten moeten via één persoon lopen, de intake moet goed zijn⁹ en de deelnemer moet op korte termijn geplaatst worden in een groep. Gebeurt dit niet of worden er in dit eerste contact fouten gemaakt, dan bestaat de kans dat de deelnemer zich weer terugtrekt. Van iemand die met veel moeite en soms na jaren twijfelen deze drempel heeft genomen en eindelijk de stap naar school heeft gezet, mag worden aangenomen dat hij of zij die stap niet nog eens zal zetten na zich teruggetrokken te hebben.

Om dit laatste te voorkomen zijn de volgende factoren van belang.

- Het is onwenselijk de intake uit te laten voeren door minder ervaren mensen voordat ze goed ingewerkt zijn in de materie.
- Samenwerking met andere partijen en kennis van de sociale kaart is noodzakelijk om potentiële deelnemers te bereiken. De organisatie moet optimale contacten onderhouden met gemeentes, toeleiders en andere instellingen. Soms komen deze contacten, om wat voor reden dan ook, onder druk te staan. Als men achtereenvolgens met verschillende contactpersonen te maken krijgt, kan het gebeuren dat de contacten niet altijd optimaal worden onderhouden en afspraken niet worden nagekomen.
- Er moet lesgegeven worden door ervaren docenten, waarbij wisseling van docent zoveel mogelijk voorkomen dient te worden. Stabiliteit en de persoonlijke band tussen docent en groep zijn van cruciaal belang bij deze kwetsbare doelgroep.¹⁰ Soms is het noodzakelijk gebruik te maken van instructeurs, onderwijsassistenten en vrijwilligers op contractbasis. Dit betekent meer belasting voor de verantwoordelijke docenten en mentoren, maar ook meer wisselingen in de persoon voor de groep. De persoonlijke band en stabiliteit in de groep mag hierbij niet uit het oog verloren worden.
- Soms worden vanwege onvoldoende aanmeldingen of door beperkte financiële mogelijkheden groepen gevormd van cursisten die niet bij elkaar passen wat betreft leervragen, leeftijd, niveau en/of culturele achtergrond. Dit vergroot de kans op frustratie, spanningen, confrontaties en conflicten. Om dat te voorkomen

⁹ Zie *Kenniskring NT1- Intake* voor de eisen aan de eerste contacten en de intake.

¹⁰ Zie *Kenniskring NT1- Competentieprofiel Docent NT1* voor wisselwerking tussen docent en groep.

zal de betreffende docent alles op alles moeten zetten om toch maatwerk te leveren en aandacht te geven aan individuele leervragen.

- De leslocatie is een belangrijke factor, omdat een ver afgelegen locatie veel reistijd en reiskosten met zich meebrengt die voor sommige cursisten niet op te brengen zijn. Het is dan ook van belang dat de leslocatie ook in landelijke gebieden goed met het openbaar vervoer te bereiken is.
- Op de locaties moet aan bepaalde randvoorwaarden voldaan worden, zoals de aanwezigheid van computers, materiaal, een pauzevoorziening enzovoort.

6.2 De cursist in de groep

Als mensen uiteindelijk de stap naar een lees- en schrijfcursus gezet hebben, kunnen er bij de cursist zelf of in de interactie met de groep factoren spelen die het leren belemmeren.

- Op de eerste plaats kunnen veel van de factoren die genoemd zijn in hoofdstuk 3, *Oorzaken van Laaggeletterdheid*, nog steeds een rol spelen bij het tweedekansonderwijs. Te denken valt bijvoorbeeld aan leerproblemen door cognitieve beperkingen, geheugenproblemen, dyslexie, dyscalculie, autisme of een andere moedertaal (ook een streektaal of dialect).
- Laaggeletterdheid kan ook samengaan met onduidelijk spreken en in halve zinnen spreken. Dit kan het extra moeilijk maken om correct te leren schrijven. Ook een telefoongesprek voeren of een mondelinge boodschap overbrengen kunnen dan problematisch zijn.
- Veel laaggeletterde cursisten met weinig of geen schoolervaring hebben een uitgesproken, vaak negatief beeld van 'leren' en van de docent,¹¹ bijvoorbeeld: 'leren is moeilijk', 'samenwerken doe je niet, want dan kijk je af', 'leren doe je alleen uit boeken, door rijtjes in te vullen', 'de docent moet streng zijn'. Samenwerken en zelfstandig werken zullen deze cursisten vaak nog moeten leren. Vooral in het begin van de cursus is het daarom belangrijk de cursisten regelmatig te informeren over
 - wat leren inhoudt,
 - op welke wijze er lesgegeven wordt,
 - waarom samenwerken en leren van elkaar belangrijk zijn en
 - de verantwoordelijkheid van de cursist voor de vorderingen die hij maakt, bijvoorbeeld door huiswerk te maken en te vragen om hulp en uitleg.
- Aan deze cursisten moet ook duidelijk gemaakt worden welke condities en vaardigheden voor het leren belangrijk zijn, zoals je kunnen concentreren, werken in een rustige omgeving, adequaat gebruik maken van het geheugen, ordelijk en netjes het lesmateriaal ordenen en opbergen.
- Andere factoren die het leren, maar ook de interactie in de groep en met de docent kunnen beïnvloeden zijn:
 - De culturele achtergrond,

¹¹ Uit: *Alfabetisering Antillianen, Surinamers en Arubanen; Doelen, werkwijzen, materialen en toetsen* (Joesoef & Van de Geer, 1995). Deze opmerkingen gelden niet alleen voor de genoemde doelgroep van ASA-cursisten maar voor de hele doelgroep laaggeletterden.

- Niet vaak naar school kunnen, willen of mogen,
- Een gebrek aan (intrinsieke) motivatie,
- Geen rustige plek thuis of een andere moeilijke privésituatie,
- Fysieke aspecten (onverzorgd uiterlijk, asociaal gedrag, gezondheidsklachten).

7 Leervermogen

7.1 Drie niveaus

Als we spreken van laaggeletterdheid wordt er onderscheid gemaakt tussen ongeletterdheid (analfabetisme) en laaggeletterdheid (functioneel analfabetisme). Een ongeletterde, 'een echte analfabeet', is iemand die ver onder NT1 KSE-niveau 1 functioneert¹². Dit betekent dat hij nauwelijks zijn eigen naam en adres kan schrijven, spelfouten maakt in klankzuivere eenlettergrepige woorden, geen kaartje kan schrijven en niet of nauwelijks een korte, zeer eenvoudige tekst kan lezen of begrijpen. Een laaggeletterde is iemand die onder NT1 KSE-niveau 2 functioneert. Deze persoon kan zijn personalia invullen op een formulier, hij kan wel een eenvoudig kaartje schrijven, maar een brief en zeker een formele brief zoals een sollicitatiebrief, levert veel problemen op. Ook maakt hij veel spelfouten in meerlettergrepige woorden en werkwoordsvormen. Hij is wel in staat om eenvoudige teksten te lezen, maar hij heeft veel moeite met begrijpend lezen en met het vinden van informatie in alledaagse teksten, zoals folders, brochures van de gemeente, dienstregelingen en bijsluiters. Volwassenen die rond KSE-niveau 2 of iets hoger functioneren, kunnen ook bij de doelgroep laaggeletterden horen, doordat ze bijvoorbeeld in hun werk moeite hebben met het maken van verslagen of het lezen van de theorie bij een cursus voor het werk.

Het komt vaak voor dat de cursist geen goed beeld heeft van zijn vaardigheden wat betreft lezen en schrijven. Zowel onderschatten als overschatten komt regelmatig voor. Via intake-toetsen is het beginniveau van de cursist vast te stellen op het gebied van technisch lezen, begrijpend lezen, spelling, schrijven en rekenen¹³.

Over het leervermogen van een cursist, en dus ook het potentiële eindniveau, is in zijn algemeenheid wel iets te zeggen, ook al moet hier voorzichtig mee omgegaan worden. Bij iedere afzonderlijke cursist kan een ander samengaan van factoren leiden tot een andere uitkomst. Ook het niveau waarop een cursist binnenkomt, is medebepalend voor het potentiële eindniveau. In zijn algemeenheid geldt dat hoe lager het startniveau is, hoe minder groot de stap naar het eindniveau zal zijn. Is het startniveau hoger, dan is het behalen van één niveau hoger dan het beginniveau een heel mooi resultaat en in veel gevallen een bereikbaar doel. Het is in ieder geval een realistisch en nastreefbaar doel, met dien verstande dat er wel de nodige tijd voor uitgetrokken moet worden. We bedoelen hier zeker meerdere jaren mee, zeker als de cursist één keer per week naar school gaat. (Vergelijk de basisschool, waar de kinderen gedurende acht jaar dagelijks veel tijd besteden aan allerlei vormen van taal- en rekenonderwijs.)

Dat betekent globaal, uitzonderingen daargelaten:

1. Voor een ongeletterde, de echte analfabeet, dus functionerend ver onder niveau 1, lijkt het bereiken van niveau KSE 1 het maximaal haalbare te zijn¹⁴.

¹² In bijlage 2 Niveau-indelingen NT1 worden de diverse niveau-indelingen zoals gehanteerd in de KSE, CEF en Raamwerk naast elkaar gezet.

¹³ Zie voor een uitgebreide beschrijving de stukken van Kenniskring NT1 werkgroep 2: Intake.

¹⁴ Kijk voor meer persoonlijke verhalen van cursisten in de uitgave van CINOP: *Laaggeletterdheid leidraad voor doorverwijzers* (2008) en lees het boek van Els Vink, *Een tweede kans, gesprekken met deelnemers aan lees- en schrijfcursussen* (2004).

Voorbeeld:

Meneer F. kwam als volslagen analfabeet op school. Hij was jong, begin 30. Hij had een groot eigen bedrijf en was daar onmisbaar. Hij werkte met symbolen; hij had niet het geduld en de tijd gehad om te leren schrijven en lezen. Hij omringde zich met vertrouwelingen en deed zelf alle aanbestedingen voor het grondverzetbedrijf. Hij kon enorm goed schatten. Zijn omgeving was op de hoogte van zijn probleem en had respect voor hem.

Hij is na enige tijd weer gestopt met de cursus, omdat hij het veel te druk had met andere zaken en te weinig geduld had. Hij heeft niveau 1 niet gehaald.

2. Voor een grote groep laaggeletterden, functionerend op KSE-niveau 1, beginniveau 2, zal één niveau hoger een heel mooi resultaat zijn en in veel gevallen een bereikbaar doel.

Voorbeeld:

Mevrouw H., 58 jaar, kwam op een cursus lezen en schrijven. Ze zat onder niveau 1. Ze was weinig naar school geweest door huiselijke omstandigheden. Haar man deed alles op lees- en schrijfgebied. Hij was erg ziek en mevrouw H wilde de gewone dagelijkse dingen thuis kunnen doen.

Ze ging tweemaal per week naar school. Ze bleek zeer leerbaar. Hoewel het haar niet lukte zonder veel spelfouten te schrijven, leerde ze haar post te ordenen, de noodzakelijke papieren in te vullen en eenvoudige formele brieven te begrijpen en daar adequaat op te reageren. Dit proces heeft ongeveer twee jaar geduurd. Ze gaf toen zelf aan dat ze haar doel bereikt had. De docenten vonden het jammer dat ze wegging want ze kon nog veel aan haar spelfouten doen. Ze vond dat niet nodig. Ze kon zich redden.

2. Volwassenen die rond KSE-niveau 2 tot 3 functioneren, kunnen misschien wel meer dan een niveau hoger eindigen.

Voorbeeld:

Dhr. S, 26 jaar, was net klaar met het VMBO en pas begonnen aan een MBO-opleiding, toen bij hem ernstig hartfalen werd geconstateerd. Gevolg: stoppen met de opleiding, veel ziekenhuisperikelen en een WAO-uitkering. Hij kwam, volgens eigen zeggen, jarenlang in een sociaal isolement terecht. Bij toeval hoorde hij over de cursussen van het roc. Omdat veel kennis was weggezaakt (hij heeft zeven jaar nauwelijks meer wat geschreven) volgde hij enkele jaren een rekencursus en een NT1-cursus, inmiddels op weg naar niveau 3. Hij is heel erg blij met deze mogelijkheden. Sinds enkele maanden helpt hij de docent als vrijwilliger in een alfabetiseringscursus voor allochtone cursisten en hij helpt mee in een 'Samen Verder'-NT2-groep, (spreekvaardigheid en kennis van de samenleving). Hierdoor 'groeit' hij zichtbaar, hij komt veel zelfbewuster de school binnen. Hij geniet ervan, "het geeft zin aan mijn leven," zoals hij zelf zegt.

Hieronder gaan we verder in op elk van boven beschreven typen.

7.2 De ongeletterde

Voor een echte analfabeet, dus functionerend ver onder niveau 1, blijkt het vrijwel onmogelijk om eindniveau 2 te bereiken. Vaak lukt het echter wel, ook al gaat het vaak langzaam, om een heel eind in de richting van het didactisch ijkpunt van niveau 1 te komen. Dan gaat er vaak al een wereld open voor deze cursist: het kunnen herkennen van veel voorkomende woorden in folders en buurtkranten, kleine stukjes kunnen lezen, eigen naam en adres in kunnen vullen en een eenvoudige ansichtkaart zelf kunnen schrijven geeft vaak veel zelfvertrouwen. Wat voor de geletterde mens een onbeduidend klein stapje lijkt, is voor de ongeletterde vaak een grote stap voorwaarts ("Ik sta nu heel anders in het leven!").

Het kan betekenen dat de man of vrouw:

- meer zelfvertrouwen heeft gekregen
- gericht hulp kan vragen
- minder afhankelijk is geworden
- meer sociaal betrokken wordt.

Voorbeeld:

Dhr. W, 24 jaar, begon als echte analfabeet: hij kon geen enkel woord zelf schrijven en lezen ging ook nauwelijks. Hij volgt nu ruim tweeënhalf jaar een NT1-cursus. Hij kan nu goed eenlettergrepige woorden schrijven en ook het schrijven van korte zinnen en kleine tekstjes lukt inmiddels, mede door veel en enthousiast te chatten op MSM. Ook het lezen is verbeterd; hij heeft een zes gehaald op de leestoets KSE 1 en is trots op wat hij al bereikt heeft.

Bij een deel van deze echte analfabeten lijkt het leerproces wat lezen en schrijven betreft op een gegeven moment te stagneren: de cursist komt nauwelijks vooruit. De oorzaken kunnen liggen in cognitieve beperkingen of andere leerbelemmeringen. Dat hoeft niet per se te betekenen dat de cursist zou moeten stoppen met de cursus. Voor deze mensen, eigenlijk voor alle laaggeletterden, blijkt dat het onderhouden van wat geleerd is zeer belangrijk is. Daarnaast is er wellicht voor deze cursist nog veel te winnen op het gebied van sociale vaardigheden.

Voorbeeld:

Mevrouw H. (midden veertig) kwam vele jaren geleden naar school. Ze functioneerde rond niveau 1 en zit nu op niveau 2. Haar niveau kan ze nu niet meer verhogen. Twee keer per week komt ze naar school voor het noodzakelijke onderhoud. Mevrouw H. is een soort troubleshooter: ze bemiddelt, ze onderhandelt, ze maakt zich op allerlei gebied nuttig. Mevrouw H. werkt hele dagen en vervult haar rollen zowel op het werk als op school. Ze is ambassadeur geworden en doet daarvoor veel werk. Ze is altijd bereid iets te doen en vindt dat zichtbaar fijn. Ze doet geen officieel vrijwilligerswerk maar zij is degene die een hoofdrol vervult bij de feestjes op school met Kerst en bij de afsluiting. Ze zamelt geld in en koopt cadeautjes waar nodig. Op haar werk zamelt ze geld in voor het Liliane Fonds. Daar is ze mee begonnen toen ze een aantal jaren op school zat. Ze doet hiervan verslag in het bedrijfsbulletin. Ze woont samen met haar oude moeder voor wie ze nu de administratie doet. Mevrouw H. wil heel graag op school blijven.

7.3 Laaggeletterden niveau 1/2

Deze groep (functioneel analfabeet) beheerst over het algemeen het technisch lezen en schrijven op een basaal niveau. Cursisten kunnen meestal een heel eind richting niveau 2 komen, zeker als ze vaker dan één dagdeel per week naar de cursus gaan.

Hoewel ze vaak binnenkomen met de leervraag: "Ik wil beter leren schrijven, lezen lukt wel aardig", blijkt tijdens de cursus vaak dat er voor hen ook nog heel wat te leren valt op het gebied van begrijpend lezen. De cursisten op dit niveau hebben soms een specifieke leervraag: eigen post en administratie leren doen of beter leren schrijven om de schriftelijke overdracht in hun werk, bijvoorbeeld de thuiszorg, beter te kunnen doen. Dit zijn meestal wel haalbare doelen.

Voorbeeld:

Mevrouw K., 54 jaar, is op de lagere school een paar keer blijven zitten vanwege problemen met lezen, schrijven en rekenen. Ze is op 14-jarige leeftijd aan het werk gegaan als strijkster in een kledingfabriek. Ze is daarmee gestopt tijdens haar eerste zwangerschap. Na enkele jaren een NT1- en rekencursus gevolgd te hebben - ze is begonnen rond niveau 2 en nu op weg naar niveau 3 - brengt ze het geleerde prima in praktijk, onder andere door mee te helpen achter de kassa in de kantine; geld wisselen gaat nu zonder problemen.

Heel vaak heeft een cursist zich door de cursus op veel meer terreinen ontwikkeld dan alleen op het gebied van lezen en schrijven. Hij is zelfverzekerder geworden, durft iets op een computer te doen, vraagt zo nodig gemakkelijker hulp of weet andere hulpbronnen te gebruiken, zoals een woordenboek en de spellingscontrole. Kortom: hij staat anders in het leven, voelt zich minder afhankelijk en is vaak heel blij dat hij deze stap genomen heeft.

7.4 Volwassenen die rond KSE-niveau 2 of iets hoger functioneren

Deze laaggeletterden hebben vaak specifieke leervragen. Ze hebben bepaalde gebieden waarop zij laaggeletterd zijn, waardoor zij bijvoorbeeld in hun werk moeite hebben met het maken van verslagen of het volgen van een cursus voor het werk. Hebben zij eenmaal de stap genomen om hun lees- en schrijfvaardigheid te verbeteren dan kan hun leerproces een grote vlucht nemen.

Voorbeeld:

Dhr. D, 27 jaar, is aan de cursus begonnen op NT1-niveau 1, op weg naar 2. Hij maakte onder andere veel spelfouten. Hij heeft nu, via een officieel onderzoek, een dyslexieverklaring. Hij is onzeker en heeft last van faalangst. Hij heeft geen afgeronde schoolopleiding en werkt veel via uitzendbureaus. Inmiddels heeft hij NT1 niveau 2 gehaald en enkele onderdelen van niveau 3. Daarnaast is hij begonnen aan een VCA-cursus. Tijdens de NT1-cursus mocht hij hieraan werken en kreeg hij nu en dan ondersteuning van de docent bij het studerend lezen. Hij heeft het VCA-certificaat

gehaald en daarna ook een diploma voor heftruckchauffeur. Nu volgt hij de opleiding voor Basisprocesoperator en heeft de eerste toetsen gehaald.

7.5 Toetsbaarheid

Wat hierboven globaal gesteld is over het leervermogen en de te bereiken niveauverhoging zou men natuurlijk ook graag willen toetsen en formeel vastleggen. Elders in het materiaal van de Kenniskring NT1 wordt dieper ingegaan op toetsen, hier willen we volstaan met het volgende.

Naast het bereiken van resultaten op het gebied van lees- en schrijfvaardigheden waarvoor de KSE-toetsen (zowel begrijpend lezen als schrijven) van het CITO voor niveau 1, 2 en 3 gebruikt worden, zou het mooi zijn als ook het begin- en eindniveau van de cursist op het gebied van sociale vaardigheden vastgesteld zou kunnen worden. De resultaten die laaggeletterden behalen, liggen veelal ook (als het gaat om ongeletterden misschien zelfs voornamelijk) op het veel bredere gebied van het persoonlijk functioneren en de persoonlijke ontwikkeling. Men heeft meer zelfvertrouwen gekregen, is minder afhankelijk geworden en meer sociaal betrokken. Er is dus sprake van elementen die het leven en ook het toepassen van geleerde vaardigheden verbeteren, maar waarvoor geen toetsen beschikbaar zijn¹⁵.

¹⁵ Dit zou de suggestie kunnen wekken dat deze taken ook door welzijnswerkers of vrijwilligers gedaan zouden kunnen worden. Zoals blijkt uit *Kenniskring Nt1:Competentieprofiel Nt1* moet een docent NT1 echter voldoen aan eisen op het gebied van didactiek en kennis van lees-en schrijfprocessen. Aan deze eisen kunnen welzijnswerkers en vrijwilligers meestal niet voldoen.

8 Leervragen

8.1 Motivatie

De leervragen waarmee laaggeletterden bij de intake¹⁶ binnenkomen zijn heel divers en hangen sterk samen met de motivatie om weer naar school te gaan. Wat heeft gemaakt dat deze persoon juist nu, op dit moment, de stap zet om iets te gaan doen aan zijn laaggeletterdheid? Deze motivatie kan intrinsiek of extrinsiek zijn, met andere woorden: ervaart de deelnemer zelf de leervraag of is het de werkgever of uitkeringsverstrekker die verbetering op een bepaald terrein vraagt?

8.2 Perspectief

Het komt regelmatig voor dat cursisten zeggen: "Ik kom om beter te leren lezen en schrijven." Deze leervraag is erg algemeen. Het is zaak om te ontdekken wat iemand wil of moet lezen of schrijven, gerelateerd aan het perspectief waarmee hij leest of schrijft. Gaat het om voorlezen aan een kind, het lezen van een handleiding bij een machine of om de polis van een verzekering? Gaat het om een briefje op de keukentafel, een briefje aan school of om een brief vanuit een werksituatie?

Hoe divers de leervragen ook zijn, op het moment dat een laaggeletterde de stap neemt om naar school te gaan is er een bepaalde taalnod op een bepaald gebied. In zijn algemeenheid kan worden gesteld dat het gaat om competenties die iemand nodig heeft om te kunnen functioneren als zelfstandig burger in een complexe samenleving. Naast algemene competenties die voor iedere laaggeletterde meer of minder nodig zijn, zijn er aanvullende leervragen die aansluiten bij de verschillende doelperspectieven.

Als we competenties relateren aan de eerder benoemde subdoelgroepen dan komen we naast de algemene competenties tot aanvullende leervragen voor

- opvoeders - ouders of grootouders van opgroeiende kinderen. De leervragen liggen veelal op het gebied van school (10-minutengesprek, lezen rapport, nieuwsbrief e.d.) en opvoeding.
- Werkenden - voor deze groep kan het gaan om vragen als het leren schrijven van verslagen, dagrapporten, het lezen van instructies en handleidingen, maar ook deelnemen aan werkbesprekingen, opnemen van bestellingen, de telefoon beantwoorden en dergelijke. Tot deze groep kunnen mensen behoren uit andere subgroepen: laaggeletterde autochtonen, cursisten met een andere thuistaal, woonwagengewoners.
- Werkzoekenden - zij kunnen uit alle benoemde subgroepen afkomstig zijn maar het feit dat ze werk zoeken maakt de leervragen op dit gebied vergelijkbaar. Het gaat dan bijvoorbeeld om vacatures zoeken en lezen, schriftelijk solliciteren of een sollicitatiegesprek voeren.
- Deelnemers aan Sociale activeringsgroepen - mensen die in hun eigen buurt een rol willen gaan spelen, bij verenigingen of op school.

¹⁶ In *Kenniskring Nt1: Intake* wordt hier dieper op ingegaan.

8.3 Tussenstappen

Zoals gezegd, de leervraag moet leidend zijn bij het uit te stippelen traject. Daarbij moet de deelnemer duidelijk gemaakt worden wat de weg is naar het te bereiken doel (dit is de door hem geformuleerde leervraag) en welke tussenstappen er op die weg te nemen zijn. Hierbij is ook het niveau van de deelnemer van grote invloed. Een leerwens om de krant te kunnen lezen is voor iemand die onder of op niveau KSE 1 functioneert geen doel waar meteen aan gewerkt kan worden. Kernwoorden en koppen lezen is een tussendoel, maar moet ook nog het nodige aan vooraf gaan.

Een te grote leervraag – afgemeten aan het beginniveau van de cursist - wordt in stukjes opgedeeld. Iemand die bijvoorbeeld bepaalde klanken nog niet herkent, gaat aan de slag met slechts één of twee klanken om mee te oefenen en de verwachting wordt dan uitgesproken dat deze klanken beheerst worden na verloop van een afgesproken tijd. Als het doel behaald is, kan de cursist verder naar het volgende stukje. Daarmee is er iets bereikt om trots op te zijn¹⁷.

Bij een duidelijke indeling in tussenstappen is de werkwijze gerelateerd aan het doel en wordt de cursist hier zelf verantwoordelijk voor. De docent is degene die bronnen aanreikt om het doel te behalen. De leervraag moet daarbij wel steeds in zicht blijven bij de cursist.

Het aansluiten bij leervragen van de deelnemers vraagt van de inhoud van het traject en van de docent de nodige flexibiliteit om daadwerkelijk maatwerk te leveren. We komen hier bij het aanbod en de begeleiding nog nader op terug.

¹⁷ Hoe dit aan te pakken wordt verder uitgewerkt in *Kenniskring Nt1: Didactiek*.

9 Betekenis voor de begeleiding

Het eerste uitgangspunt in de praktijk van het lesgeven moet de leervraag van de individuele deelnemer zijn, waarbij de deelnemer zelf verantwoordelijk is voor zijn eigen leerproces. Hoe hoger het niveau van de deelnemers, hoe meer zij zelfstandig kunnen leren en in een grotere lesgroep kunnen functioneren. Binnen deze laagste groepen is het vooral erg belangrijk aan te sluiten bij de individuele leervragen.

Daarnaast blijven bij het lesgeven aan groepen laaggeletterden vooral op de lagere niveaus de 'oude' waarden uit de basiseducatie van belang¹⁸:

- Het leren van, met en aan elkaar, samenwerkend leren, ervaringsleren en dergelijke.
- Variatie in het aanbod binnen de groepen wat betreft leerstijl, concentratievermogen, spanningsbogen, leermiddelen, samenwerking met anderen, portfolioactiviteiten.
- Leren in eigen tempo.
- Verschillende soorten en types materiaal (inclusief digitale mogelijkheden), met name volwassen en authentiek leermateriaal.
- Voldoende tijd en middelen (materiaal, randvoorwaarden) voor de begeleiders.
- De juiste groepsgrootte en –samenstelling - cursisten moeten zich kunnen herkennen in de anderen. Binnen de groep moet de docent processen zien en er gebruik van maken om het leren te bevorderen.
- Veiligheid, herkenbaarheid en bereikbaarheid - belangrijke elementen om cursisten te motiveren en regelmatig naar de les te laten komen.

Van de docent vraagt dit geduld, empathisch vermogen, didactische kennis, humor, relativiseringsvermogen en nog vele andere noodzakelijke eigenschappen.

In *Kenniskring NT1: Competentieprofiel docent NT1*¹⁹ staan al deze elementen uitgebreid beschreven.

¹⁸ Zie Dijkman, W. (1993) *Didactiek en lerende volwassenen: leren professionaliseren*. Leiden, Van Mantgem & De Does B.V.

¹⁹ In *Kenniskring NT1: Competentieprofiel docent NT1* zijn naast alle eigenschappen voor een docent VE ook de specifieke bekwaamheidseisen voor een docent NT1 op het gebied van alfabetisering, rekenen, Engels, digitale en sociale vaardigheden geformuleerd.

10 Aanbod

Uiteraard heeft ieder roc of andere instelling met een aanbod voor laaggeletterden zijn eigen cursussen en uitgangspunten. Ondanks verschillen kunnen er kaders en overwegingen worden geformuleerd op basis waarvan het aanbod voor laaggeletterden op hoofdpunten over het algemeen wordt georganiseerd.

Aanbod op hoofdlijnen

- Het aanbod is competentiegericht en gericht op toepassing, waarbij restvaardigheden - door bijvoorbeeld faalangst niet (meer) gebruikt - weer aangesproken en geactiveerd worden.
- Omstandigheden en leervragen van cursisten vormen het uitgangspunt, waarbij uitgegaan wordt van de eigen verantwoordelijkheid van cursisten.

Aanbod afhankelijk van de omstandigheden per locatie

- Het aanbod kan dicht bij de mensen zijn of juist niet.
- Het aanbod kan zowel individueel- als groepsgericht zijn.
- Van belang is flexibiliteit in de lesrooster, met zowel een intensief (vaker dan één keer per week) als een extensief aanbod, zowel op de dag als op de avond.
- Er moet variatie zijn in het aanbod, waarbij gebruik gemaakt kan worden van ander aanbod (bijvoorbeeld een computercursus) om via een omweg taalleervragen te signaleren en laaggeletterden te bereiken.
- Positieve en op resultaatgerichte titels voor cursussen, bijvoorbeeld 'beter lezen' of 'brieven schrijven' stimuleren meer dan titels als 'lees en schrijf'.

Aandacht in het aanbod voor veranderingen in de maatschappij

Dit kan vorm krijgen in

- Cursussen *Taal op de werkvloer* in verband met gevolgen van laaggeletterdheid voor het bedrijfsleven,
- (Taal)cursussen voor ouders, gericht op het voorkómen van achterstanden bij kinderen,
- Cursussen voor ouderen, gericht op toenemende automatisering en digitalisering, bijvoorbeeld kaartjesautomaten, scanners en computers in supermarkten, bibliotheken, maar ook e-mail en internet,
- Cursussen voor vrijwilligers, gericht op sociale activering en doorbreken van isolement,
- Participeren in Brede Scholen met vroeg- en voorschoolse educatie.

Bijlagen

Bijlage 1 Overzicht van lees-, schrijf- en rekentaken van een thuiszorghulp.

Beroep: Helpende Thuiszorg, verzorgingshulp B (langdurige en tijdelijke zorg)

Werkzaam bij Evian Thuiszorg

Cruciale lees,-schrijf- en rekentaken:

Cruciaal voor de directe taakuitvoering	Elke dag	Elke week/ maand	Zelden
1. 1) Lezen			
• Overzichtsrapportage	x		
• Richtlijnen en protocollen			x
• Zorgplan		x	
• Takenkaart	x		
• Checklist materialen			x
2) Schrijven			
• Overdrachtsrapportage	x		
• Aanvullingen op het zorgplan			x
• Invullen van checklist materialen			x
3) Rekenen			
• Werken met data	x		
Cruciaal voor functioneren als werknemer	Elke dag	Elke week/ maand	Zelden
1) Lezen			
• Nieuwsbrief		x	
• Verslagen		x	
P&O- • Richtlijnen en voorschriften vanuit beleid			x
• Informatie over het bedrijf, Evian thuiszorg		x	
• werkrooster	x		
Zorg • registratieformulier Huishoudelijke	x		
• introductiemap			x
2) Schrijven			
• aanvraagformulier vakantie			x
Zorg • registratieformulier Huishoudelijke	x		

Bron: Laageletterdheid in het werk – Uitgave Stichting Lezen en Schrijven – 2006

Bijlage 2 Niveauaanduidingen NT1

Een vergelijking van verschillende niveauaanduidingen is te vinden in de uitgave *Laaggeletterd in de Lage Landen* (Nederlandse Taalunie, 2004). Hiervan afgeleid is het mogelijk om onderstaande vergelijking te maken tussen alle hierboven beschreven niveauaanduidingen. Zie onderstaand schema:

Term	Kwalificatie Structuur Educatie/ NT1	Raamwerk Nederlands voor (v)mbo	International Adult Literacy Survey (IALS)
Laaggeletterd	KSE 1	A1	IALS 1
	KSE 2	A2	
	KSE 3	B1	IALS 2